PGAS S2 E05

দুবছৰীয়া স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্ৰম

(চি.বি.চি.এচ. এন.ই.পি. ২০২০ অনুসৰি)

দ্বিতীয় ষাণ্মাসিক

ভক্তি সাহিত্য

অসমীয়া

পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱা মানৱিকী বিদ্যা অধ্যয়ন সত্ৰ

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

ড° মালিনী গোস্বামী, অধ্যাপিকা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° উপেন ৰাভা হাকাচাম, অধ্যাপক, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° খগেশ সেন ডেকা, (অৱসৰপ্রাপ্ত) সহযোগী অধ্যাপক, পূব কামৰূপ মহাবিদ্যালয়

পাঠ্যক্রম সমন্বয়ৰক্ষী ঃ ড° নিভা ৰাণী ফুকন, সহযোগী অধ্যাপক, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

পাঠ্যবিষয় সমন্বয়ৰক্ষী ঃ ড° নিভা ৰাণী ফুকন, সহযোগী অধ্যাপক, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

ড° মৃণাল জ্যোতি গোস্বামী, সহকাৰী অধ্যাপক, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৰিহণা যোগাইছে*
১	**ড° প্রণিতা বর্মন,** আর্যবিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়
২, ১১ আৰু ১২	**ড° উৎপলা দাস,** বি.বৰুৱা মহাবিদ্যালয়
৩ আৰু ৪	**ড° প্রফুল্ল কুমাৰ নাথ,** গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
৫ আৰু ৬	**ড° মঞ্জু গোস্বামী,** আর্যবিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়
৭, ৮, ৯ আৰু ১০	**ড° বিজয়া বৰুৱা,** ডিমৰীয়া মহাবিদ্যালয়
১৩ আৰু ১৪	**ড° তাৰিণীকান্ত হালৈ,** উত্তৰ গুৱাহাটী মহাবিদ্যালয়

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু আৰু ভাষা সম্পাদনা	ঃ	**ড° প্রফুল্ল কুমাৰ নাথ,** গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় (অধ্যায় ১, ২, ৫, ৬, ৭, ৮, ৯, ১০, ১১, ১২, ১৩ আৰু ১৪)
	ঃ	**ড° হৰ কুমাৰ নাথ,** দুধনৈ মহাবিদ্যালয় (অধ্যায় ৩ আৰু ৪)
গাঁথনিক সম্পাদনা	ঃ	**ড° নিভা ৰাণী ফুকন,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রথম প্রকাশ ঃ জানুৱাৰী, ২০২৪

© কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দ্বাৰা সর্বস্বত্ব সংৰক্ষিত।

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-Share Alike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/ For the avoidance of doubt, by applying this license KKHSOU does not waive any privileges or immunities from claims that it may be entitled to assert, nor does KKHSOU submit to the jurisdiction, courts, legal processes or laws of any jurisdiction.

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী-৭৮১ ০১৭; Web : www.kkhsou.in

নগৰ কার্য্যালয় ঃ ৰেছম নগৰ, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নং-৩৭, খানাপাৰা (বড়োলেণ্ড গেষ্ট হাউছৰ সমীপত), গুৱাহাটী-৭৮১ ০২২

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ ভক্তি সাহিত্য

এইখন স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া পাঠ্যক্ৰমৰ দ্বিতীয় ষাণ্মাসিকৰ বাবে আগবঢ়োৱা ঐচ্ছিক-২ পাঠ্যবিষয়। পাঠ্যবিষয়ৰ শিৰোনাম 'ভক্তি সাহিত্য'। পাঠ্যবিষয়ত সৰ্বমুঠ চৈধ্যটা অধ্যায় অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। সেই আলোচনাসমূহৰ মাজেদি ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ লগতে অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ উদ্ভৱ, ক্ৰমবিকাশ আৰু বিস্তাৰৰ লগতে অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যত বিশিষ্ট স্থান লাভ কৰা কেইখনমান বিশিষ্ট গ্ৰন্থৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে। সেই গ্ৰন্থৰ আলোচনাৰ মাজেদি আমি অসমীয়া ভক্ত কবিসকলৰ ভাব আৰু আদৰ্শৰ লগতে অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ সাহিত্যিক গুণসমূহ প্ৰকাশ পোৱা দেখিবলৈ পাওঁ।

পাঠ্যবিষয়ৰ প্ৰথম অধ্যায় 'ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব'ত ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য প্ৰকাশৰ লগতে ভক্তিৰ প্ৰকাৰসমূহৰ কথা বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। দ্বিতীয় অধ্যায় 'ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমি'ত ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমিৰ ভিত্তিত আলৱাৰসকলৰ ভক্তি, শৈৱ, শাক্ত, বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ বিষয়ে আলোচনা পঢ়িবলৈ পাব। ইয়াত ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক পটভূমিৰ কথাও আলোচিত হৈছে। 'ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ' পাঠ্যবিষয়ৰ তৃতীয় অধ্যায়। ইয়াত ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ অন্তৰ্গত সংস্কৃত, তামিল আৰু মাধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ সমলসমূহৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে। লগতে ইয়াত শাক্ত ভক্তি সাহিত্যৰ অন্তৰ্গত কেইখনমান বিশেষ গ্ৰন্থৰ আলোচনা আছে। অৱশ্যে সেই গ্ৰন্থৰ ৰচনাৰ স্থান প্ৰাচীন অসম, কামৰূপ বা প্ৰাগজ্যোতিষ। চতুৰ্থ অধ্যায় 'অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ধাৰা'ত অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য শ্ৰেণীৰ বিস্তৃত আলোচনা আছে। অধ্যায় পাঁচ আৰু ছয়ত মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ বিৰচিত *কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ* বিস্তৃত আলোচনা আছে। পৰৱৰ্তী সপ্তম আৰু অষ্টম অধ্যায়ত মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ *'নামঘোষা'* ৰ আলোচনা সন্নিৱিষ্ট হৈছে। সেইদৰে নৱম আৰু দশম অধ্যায়ত ভট্টদেৱৰ *'কথা-ভাগৱত'*ৰ আলোচনা সন্নিবিষ্ট হৈছে। মন কৰিবলগীয়া যে এই তিনিওখন গ্ৰন্থ বৈষ্ণৱ ভক্তি আধাৰিত ধৰ্মগ্ৰন্থ। গ্ৰন্থকেইখনত লেখকৰ নিজস্ব ৰচনাশৈলী আৰু আধ্যাত্মিক প্ৰসিদ্ধি ফুটি উঠিছে। দুৰ্গাবৰৰ 'গীতি ৰামায়ণ'ৰ আলোচনা একাদশ আৰু দ্বাদশ অধ্যায়ৰ বিষয়বস্তু। ইয়াত পাঁচালী কবি দুৰ্গাবৰে বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ এই বিশিষ্ট ৰচনা নিৰ্মাণ কৰি আগ্ৰহী পাঠকক গীতি ৰামায়ণৰ সৌন্দৰ্য উপভোগ কৰিবলৈ অনুমতি দিছে। ত্ৰয়োদশ অধ্যায়টোৰ শিৰোনাম *'ৰুচিনাথ কন্দলীৰ শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী ঃ সাধাৰণ আলোচনা'*। ইয়াত বৈশ্যৰ কাহিনী তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনীৰ উল্লিখনসহ শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ পৰিচয় আগবঢ়োৱা হৈছে। শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ ৰচক ৰুচিনাথ কন্দলিৰ জীৱন আৰু সাহিত্য পৰিচয় আগবঢ়োৱাৰ লগতে শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীত প্ৰকাশ পোৱা শক্তি তত্ত্ব আৰু শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী কাব্যখনিৰ অভ্যন্তৰীণ সৌন্দৰ্য বৰ্ণিত হৈছে। চতুৰ্দশ অধ্যায়ৰ শিৰোনাম *'শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী ঃ সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যৰ কাহিনী তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী'*। ইয়াত অতি মনোজ্ঞ ৰূপত এই দুগৰাকী তাপিত ব্যক্তিৰ দুখ-দুৰ্দশাৰ কাহিনী বৰ্ণিত হোৱাৰ লগতে দেৱী চণ্ডীৰ কৃপাত তেওঁলোকৰ সৌভাগ্য উপস্থিত হোৱা কথা বৰ্ণিত হৈছে। মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী অধ্যায়টোৰ বিশেষ দিশ।

এই পাঠ্যবিষয়খন অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰত মূল পাঠত থকা নতুন শব্দ আৰু পৰিভাষাসমূহৰ অৰ্থ সন্নিৱিষ্ট হৈছে। সেইদৰে— 'জানি থোৱা ভাল' বাকচবোৰত মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। প্ৰতিটো অধ্যায়ত থকা 'চিন্তা-চৰ্চা কৰক'সমূহে অধ্যয়ন অধিক সক্ৰিয় আৰু ফলপ্ৰসূ হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, 'অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ' যোগে আগবঢ়োৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে স্ব-পৰীক্ষণৰ সুবিধা দিব। উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহৰ ৰূপৰেখা 'অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান'ত সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। তাৰ সহায়েৰে আপুনি প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰসমূহ লিখিবলৈ যত্ন কৰিলে অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্ৰন্থসমূহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত 'আৰ্হি প্ৰশ্ন' হিচাপে কেইটিমান প্ৰশ্নৰ আৰ্হিও তুলি দিয়া হৈছে। শেষৰ অধ্যায়টিৰ পাছত কেইখনমান 'প্ৰসঙ্গ পুথি'ৰ নাম উল্লেখ কৰা হৈছে। সেই কেইখন পুথিৰ সহায়েৰেই মূলতঃ এই পাঠ্যবিষয়ত উল্লেখ থকা অধ্যায়সমূহ প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। আপোনালোকে বিশদভাৱে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেই কেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব।

বিষয় সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ **ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব** ৭ - ৩৪

ভক্তি ঃ সাধাৰণ পৰিচয়; ভক্তিৰ সংজ্ঞা; ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য; ভক্তিৰ প্ৰকাৰ ঃ সগুণ আৰু নিৰ্গুণ ভক্তি; মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ

অধ্যায় ২ ঃ **ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমি** ৩৫ - ৫৩

ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য; বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত ভক্তি; আলৱাৰসকলৰ ভক্তি, শৈৱ ভক্তি-বৈষ্ণৱ ভক্তি-শাক্ত ভক্তি; মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্য; ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক পটভূমি

অধ্যায় ৩ ঃ **ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ** ৫৪ - ৭৩

ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য ঃ সাধাৰণ আলোচনা ঃ সংস্কৃত ভক্তি সাহিত্য, তামিল ভক্তি সাহিত্য, মধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্য; শাক্ত ভক্তি সাহিত্য ঃ পদ্মা পুৰাণ, মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডী, শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী; শৈৱ ভক্তি সাহিত্য

অধ্যায় ৪ ঃ **অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ধাৰা** ৭৪ - ৮৮

অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য ঃ চমু পৰিচয়; অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য; ভক্তি সাহিত্যৰ ধাৰা ঃ সগুণ ভক্তিধাৰা, নিৰ্গুণ ভক্তিধাৰা; ভক্তি সাহিত্যৰ সামাজিক অভিব্যক্তি; নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উৎকৰ্ষ সাধনত ভক্তিৰ ভূমিকা

অধ্যায় ৫ ঃ **ভক্তিতাত্ত্বিক গ্ৰন্থ হিচাপে *কীৰ্ত্তন ঘোষা*** ৮৯ - ১১৮

কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ বিষয়বস্তু; *কীৰ্ত্তনৰ* বিভিন্ন অধ্যায়ৰ মূল আৰু ৰচনা কাল; *কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ* সংগ্ৰহ আৰু সম্পাদক; *কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ* প্ৰতিফলিত ভক্তিতত্ত্ব; *কীৰ্ত্তন ঘোষাত* প্ৰকাশিত ৰস; *কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য

অধ্যায় ৬ ঃ ***কীৰ্ত্তন ঘোষা* ঃ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন** ১১৯ - ১৩৯

অজামিল উপাখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব; বলিছলন আখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব; দুয়োটা খণ্ডৰ ৰচনাশৈলীৰ তুলনা, দুয়োটা খণ্ডৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য

অধ্যায় ৭ ঃ **ভক্তিতাত্ত্বিক গ্ৰন্থ হিচাপে *নামঘোষা*** ১৪০ - ১৬১

নামঘোষাৰ আধাৰ গ্ৰন্থ; *নামঘোষাত* গুৰু ভক্তিৰ মাহাত্ম্য; *নামঘোষাত* মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা; *নামঘোষাত* কৃষ্ণভক্তিৰ মাহাত্ম্য; *নামঘোষাত* নাম-দেৱ-গুৰু-ভকত আদিৰ তত্ত্ব; *নামঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য্য; *নামঘোষাৰ* ভক্তি তত্ত্ব; *নামঘোষাৰ* অন্তৰ্নিহিত দৰ্শন; *নামঘোষাৰ* অনুবাদ ৰীতি

অধ্যায় ৮ ঃ ***নামঘোষাৰ* উপদেশ আৰু নিন্দা** **১৬২ - ১৭১**

নামঘোষাত উপদেশৰ তাৎপর্য; *নামঘোষাত* নিন্দাৰ তাৎপর্য; *নামঘোষাত* হৰি ভক্তিৰ মাহাত্ম্য; *নামঘোষাত* সংসাৰ তাৰণৰ উপায়

অধ্যায় ৯ ঃ **ভট্টদেৱৰ *কথা ভাগৱত* ঃ সাধাৰণ আলোচনা** **১৭২ - ১৮৮**

ভট্টদেৱৰ সাহিত্য প্রতিভা; *কথা-ভাগৱত* আৰু ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতি; *কথা ভাগৱতত* ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্ব; *কথা ভাগৱতত* প্রকাশিত ভক্তি তত্ত্ব; *কথা ভাগৱত* আৰু অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰা

অধ্যায় ১০ ঃ ***কথা ভাগৱতৰ* ঃ প্রথম আৰু দ্বিতীয় অধ্যায়** **১৮৯ - ১৯৬**

কথা ভাগৱত ঃ প্রথম অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা; *কথা ভাগৱত* ঃ দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা; *কথা ভাগৱতৰ* গদ্য ৰীতিৰ বৈশিষ্ট্য

অধ্যায় ১১ ঃ ***দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণ* ঃ সাধাৰণ আলোচনা** **১৯৭ - ২১৮**

অসমীয়া ৰামায়ণ পৰম্পৰা; দুর্গাবৰৰ কাব্য প্রতিভা; *গীতি-ৰামায়ণৰ* মূল আৰু ৰচনা কাল; *গীতি-ৰামায়ণৰ* ৰচনাৰীতি; *গীতি-ৰামায়ণত* প্রক্ষিপ্ততা; *গীতি-ৰামায়ণৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্য

অধ্যায় ১২ ঃ ***গীতি-ৰামায়ণ* ঃ অৰণ্যকাণ্ড আৰু কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড** **২১৯ - ২৩৪**

গীতি-ৰামায়ণৰ অৰণ্যকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়; *গীতি-ৰামায়ণৰ* কিষ্কন্ধ্যাকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়; *গীতি-ৰামায়ণত* কবিৰ দৃষ্টিভংগী; গীতি-ৰামায়ণ আৰু বাল্মিকীৰ ৰামায়ণ; *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু কৃতিবাসী ৰামায়ণ; *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ; *গীতি-ৰামায়ণৰ* বিষয়বস্তুত লোকজীৱনৰ প্রভাৱ

অধ্যায় ১৩ ঃ ***ৰুচিনাথ কন্দলিৰ শ্রীশ্রী চণ্ডী* ঃ সাধাৰণ আলোচনা** **২৩৫ - ২৪৮**

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ পৰিচয়; ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সময়, ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সাহিত্য প্রতিভা, শ্রীশ্রী চণ্ডী ঃ সাধাৰণ আলোচনা; শ্রীশ্রী চণ্ডীত প্রকাশিত শক্তিতত্ত্ব; অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যত শ্রীশ্রী চণ্ডীৰ স্থান; শ্রীশ্রী চণ্ডী কাব্যৰ অভ্যন্তৰীণ সৌন্দর্য

অধ্যায় ১৪ ঃ ***শ্রীশ্রীচণ্ডী* ঃ সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যৰ কাহিনী তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী** **২৪৯ - ২৬০**

প্রথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্য; প্রথম মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু, প্রথম মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য; প্রথম মাহাত্ম্যত প্রকাশিত হোৱা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব; দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু; দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যক সৌন্দর্য; দ্বিতীয় মাহাত্ম্যত প্রকাশিত হোৱা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব

প্রসঙ্গ পুথি **২৬১ - ২৬৪**

অধ্যায় ১ ঃ ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ ভক্তি ঃ সাধাৰণ পৰিচয়

১.৪ ভক্তিৰ সংজ্ঞা

১.৫ ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য

১.৬ ভক্তিৰ প্ৰকাৰ ঃ সগুণ, নিৰ্গুণ ভক্তি

১.৬.১ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

১.৬.২ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

১.৭ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ

১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৯ অধিক জানিবলৈ

১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভক্তিৰ অৰ্থ, বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা আগবঢ়োৱা ভক্তিৰ সংজ্ঞাসহ ভক্তিৰ এটি সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- ভক্তিৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ লগতে ইয়াৰ তাত্ত্বিক দিশসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব—
- ভক্তিৰ পৰিচয় প্ৰসংগত ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্বন্ধে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব পাৰিব—
- ভাৰতীয় আধ্যাত্মিক শাস্ত্ৰত উল্লিখিত নৱবিধা ভক্তিৰ পৰিচয় আৰু স্বৰূপ সম্বন্ধে ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- গুণ আৰু উদ্দেশ্য অনুসৰি ভাগ কৰা সগুণ ভক্তি আৰু নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ সম্বন্ধে কিছু আভাস পাব
- মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ বৈশিষ্ট্য তথা এই ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ কেনেদৰে প্ৰকাশ পাইছে সেই বিষয়ে জ্ঞাত হ'ব।

১.২ পৰিচয়

ভক্তি সাহিত্যৰ স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া পাঠ্যক্রমৰ দ্বিতীয় ষান্মাসিকৰ বাবে আগবঢ়োৱা ঐচ্ছিক-২ পাঠ্যবিষয়। পাঠ্যবিষয়ৰ এইটো প্রথম অধ্যায়। 'ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব' শীর্ষক শিৰোনামৰ এই প্রথম অধ্যায়টিত ভক্তিৰ অর্থ, সংজ্ঞা, ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য, ভক্তিৰ প্রকাৰ, নৱবিধা ভক্তিৰ পৰিচয়, মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ভক্তিৰ স্থান আৰু স্বৰূপ আদি ভক্তিৰ তাত্ত্বিক দিশৰ বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে।

১.৩ ভক্তি ঃ সাধাৰণ পৰিচয়

জীৱন আৰু জগত সম্পর্কীয় নানান অনুসন্ধান তথা উপলব্ধিৰ প্রচেষ্টাতে মানুহৰ এখন আধ্যাত্মিক জগতৰ লগত সম্পর্ক গঢ়ি উঠিছিল। সাধাৰণতে ঈশ্বৰৰ লগত জীৱন তথা জগতৰ সম্বন্ধ বিষয়ৰ কথাকে আধ্যাত্মিকতা বোলে। ভাৰতীয় ঋষি-মুনিসকলৰ চিন্তা আৰু সাধনাৰ ফলস্বৰূপে প্রাপ্ত বেদ, উপনিষদ, গীতা, ভাগৱত পুৰাণ আদি ভাৰতীয় আধ্যাত্মিক চিন্তা সম্বন্ধীয় শাস্ত্রসমূহৰ তত্ত্বমতে এই চৰাচৰ জগতখনৰ মূলতে আছে এক চিৰন্তন সত্তা বা পৰমতত্ত্ব। উপনিষদত এই পৰমতত্ত্বক 'ব্রহ্ম' বুলি কোৱা হৈছে। ব্রহ্ম সৎ-চিৎ-আনন্দ স্বৰূপ-সচ্চিদানন্দ। জীৱ আৰু জগতো এই পৰমানন্দ স্বৰূপ ব্রহ্মৰে অংশ। চৰাচৰ জগতৰ সৃষ্টি, স্থিতি, লয়ৰ কাৰণ পৰমানন্দ স্বৰূপ ব্রহ্মক লাভ কৰিবলৈ ভাৰতীয় ঋষি-মুনিসকলে আধ্যাত্মিক সাধনাৰ চাৰিটা পথেৰে আগবাঢ়িছিল। এই পথ চাৰিটা হ'ল কর্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তি। ঈশ্বৰ প্রাপ্তিয়েই প্রতিটো পথ বা মার্গৰে লক্ষ্য যদিও কর্ম, জ্ঞান আৰু যোগ মার্গ অতিশয় কষ্টকৰ। ঈশ্বৰৰ সান্নিধ্য লাভ কৰিবলৈ ফল লাভৰ আশা নকৰাকৈ কর্মত প্রবৃত্ত হ'ব লাগিব। সেইদৰে কঠোৰ সাধনাৰ দ্বাৰা মায়া মুক্তভাৱে জীৱ, জগত আৰু ব্রহ্মৰ অভিন্নতা উপলব্ধি হ'লেহে জ্ঞান লাভ সম্ভৱ হয়। যোগ মার্গৰ মূল কথা হ'ল— যোগৰ দ্বাৰা দেহ-মনক সংযত কৰি কঠোৰ একমুখী সাধনাৰেহে পৰমেশ্বৰক লাভ কৰিব পাৰি। ঈশ্বৰৰ কৰুণা লাভৰ বাবে কর্ম, জ্ঞান আৰু যোগৰ পথতকৈ ভক্তিৰ পথ তুলনামূলভাৱে সহজ আৰু সুগম। ভাৰতীয় ধর্ম সাধনাত ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্বই উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্রহণ কৰি আহিছে।

ভক্তি শব্দৰ অর্থ সম্বন্ধে বিভিন্ন মতবাদ আছে। সংস্কৃত ভজ্ ধাতুৰ পৰা নিষ্পন্ন হোৱা 'ভক্তি' শব্দই সাধাৰণভাৱে উপাস্য দেৱতাৰ বা ঈশ্বৰৰ প্রতি কৰা সেৱা-উপাসনাকে বুজায়। এই ভক্তিৰ দ্বাৰাই ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজত অভিন্ন সম্পর্ক স্থাপিত হয়। ভক্তই সখি, পুত্র, দাসৰূপে আৰু কেতিয়াবা আত্মনিবেদন কৰি ভগৱানৰ প্রতি ভক্তি নিবেদন কৰে। ভক্তিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে ঈশ্বৰ প্রাপ্তি বা মুক্তি লাভ।

ভক্তি প্রকৃততে ধর্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ বা মানসিক অৱস্থা। এই মানসিক অৱস্থাৰ কেবাটাও স্তৰ আছে। ইয়াৰ চৰম স্তৰত উপনীত হ'ব পৰা জনক প্রকৃত ভক্ত বুলি কোৱা হয়। এনে অৱস্থাত উপনীত হ'ব পাৰিলে মানুহৰ বাঞ্ছা, দ্বেষ, শোক, কামনা-বাসনা একোৰেই

নাথাকে। এই চৰম স্তৰত উপনীত হ'বলৈ মানুহে নবিধ ভক্তিৰ মাজেৰে স্তৰে স্তৰে গতি কৰিব লাগিব। বিভিন্ন ভক্তি শাস্ত্রত উল্লিখিত এই নৱবিধা ভক্তি হ'ল শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, পাদ-সেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন। আত্মনিবেদন ভক্তিৰ চৰম অৱস্থা। ইয়াৰ নাম শৰণাগতি বা একশৰণ। এক শৰণেই ভক্তিৰ উত্তম অংগ স্বৰূপ।

স্তৰ অনুযায়ী ভক্তিৰ ভাগ দুটা-পৰা ভক্তি বা সাধ্য ভক্তি আৰু সাধন ভক্তি বা গৌণী ভক্তি। ধন, জন, ঐশ্বৰ্য্য আদি সুখৰ কামনা ভগৱানৰ পৰম প্ৰেমত নিমগ্ন হৈ পূৰ্ণ শান্তি লাভ কৰা অৱস্থাই হ'ল পৰা ভক্তি। এই ভক্তিত আনকি মুক্তি সুখকো বাঞ্ছা কৰা নহয়। আনহাতে উপাসক, উপাস্য, পূজা-দ্ৰব্য, পূজা-বিধি আৰু মন্ত্ৰ-জপ এই পাচোঁটাৰ দ্বাৰা ভগৱানক কৰা উপাসনাই গৌণী ভক্তি। উদ্দেশ্য আৰু গুণৰ আধাৰত আকৌ ভক্তিক সগুণ ভক্তি আৰু নিৰ্গুণ ভক্তি এই দুই ৰূপত ভগোৱা হৈছে। ভাবৰ দৃষ্টিৰে ভক্তিক শান্ত, বাৎসল্য আৰু মধুৰ আদি বিভাগতো বিভক্ত কৰিব পাৰি।

ভক্তিৰ বিভিন্ন গুণ বা দিশৰ লগতে নৱবিধা ভক্তিৰ স্বৰূপ, ভক্তিৰ শ্ৰেষ্ঠতা, শ্ৰৱন-কীৰ্ত্তন ভক্তিৰ প্ৰাধান্য, সগুণ-নিৰ্গুণ ভক্তি, একেশ্বৰবাদ, একশৰণৰ উপযোগিতা, গুৰু আৰু সৎ সঙ্গৰ প্ৰয়োজনীয়তা আদিয়েই ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথা। ভাগৱত পুৰাণ, শ্ৰীমদ্ভগবদ্গীতা, বিষ্ণুপুৰাণ, হৰিবংশ, নাৰদ ভক্তিসূত্ৰ, শাণ্ডিল্য ভক্তি সূত্ৰ আদি সংস্কৃত শাস্ত্ৰসমূহত ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথাবোৰ প্ৰকাশিত হৈছে।

বৈদিক যুগতে ভক্তিতত্ত্বৰ বীজ অংকুৰিত হৈছিল। ঋগ্বেদত অগ্নি, বায়ু, বৰুণ, সূৰ্য আদি বিভিন্ন দেৱতাক উপাসনা কৰা হৈছিল যদিও সেইবোৰৰ মাজেদি এক পৰম শক্তিকেই চিন্তা কৰা হৈছিল। ঋগ্বেদত কোৱা হৈছে 'একংসদ ৱিপ্ৰাঃ বহুধা ৱদন্তিঃ' অৰ্থাৎ "সত্য বস্তু একেটাই, জ্ঞানীসকলেহে তাক ভিন ভিন নাম দি মাতে"। এনেদৰে বেদৰ 'পুৰুষসূক্ত'ত বিভিন্ন দেৱতা এক পৰমতত্ত্বৰেই বা বিৰাট পুৰুষৰ সৃষ্টি বুলি প্ৰকাশিত হৈছিল। অৱশ্যে বৈদিক সাহিত্যত ভক্তিক সাধন প্ৰণালী হিচাপে নিৰূপণ কৰা হোৱা নাই। ভক্তিতত্ত্বৰ স্পষ্ট উল্লেখ পোৱা যায় শ্বেতাশ্বেতৰোপনিষদত। ইয়াত উল্লিখিত "যস্যদেৱে পৰা ভক্তি র্যথাদেৱে তথা গুৰৌ/তস্যৈত কথিত হ্যর্থাঃ প্ৰকাশন্তে মহাত্মনঃ"— অৰ্থাৎ, যাৰ পৰমেশ্বৰত পৰা ভক্তি আছে আৰু গুৰুৰ প্ৰতিও তেনেকুৱা ভক্তি আছে তেওঁতহে এনে গুহ্যতত্ত্ব ক'লে তেনে মহাত্মাৰ হৃদয়ত প্ৰকাশিত হয়। উপনিষদত এইদৰে ভক্তিতত্ত্বত আৰম্ভ হৈ পুৰাণৰ যুগত বিশেষকৈ শ্ৰীমদ্ভাগৱত পুৰাণত এই ভক্তিতত্ত্বৰ বিস্তৃতি ঘটিছিল। ঈশ্বৰক সন্তুষ্ট কৰি তেওঁৰ কৃপা লাভ কৰিবৰ বাবে অচলা ভক্তিয়েই প্ৰকৃত সাধন মাৰ্গ বুলি পুৰাণৰ যুগত প্ৰচলিত হৈছিল। ভাগৱত পুৰাণত ভগৱদ্গীতাৰ তত্ত্বদৰ্শী কৃষ্ণৰ পৰিৱৰ্তে গোপাল কৃষ্ণৰ গুৰুত্ব প্ৰদানেৰে কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰি ভক্তিৰ এক নতুন ৰূপৰ সূত্ৰপাত কৰা হয়। তদুপৰি এই গ্ৰন্থতেই শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, অৰ্চন আদি নবিধ ভক্তিৰ পোন প্ৰথমবাৰৰ বাবে আত্মপ্ৰকাশ ঘটে।

শাস্ত্ৰসমূহত নিহিত থকা ভক্তিতত্ত্বক খৃষ্টীয় সপ্তমৰ পৰা দশম শতিকাৰ ভিতৰত দাক্ষিণাত্যৰ 'আলৱাৰ' নামৰ সন্তসকলে অভিনৱভাৱে জনপ্ৰিয় কৰি তুলিছিল। আলৱাৰসকলে

কর্মবহুল আৰু আচাৰ প্রধান সাধন পদ্ধতিৰ বিপৰীতে আন্তৰিক শ্রদ্ধা-প্রেম আৰু ভক্তিক বেছি মূল্য দি কেইবা হাজাৰ গীত ৰচনা কৰে। তামিল বেদ ৰূপে-খ্যাত এই গীতসমূহ জনসাধাৰণৰ মাজত অধিক জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। আলোৱাৰসকলে গঢ় দি তোলা ভক্তিক শংকৰাচার্য, ৰামানুচার্য্য, মাধৱাচার্য্য, নিম্বাকাচার্য্য আদি বৈষ্ণৱ আচার্য্যসকলে সুস্পষ্ট আৰু সুদৃঢ়কৈ দার্শনিক ভেটিত প্রতিষ্ঠিত কৰিলে। এওঁলোকে ক্রমে অদ্বৈতবাদ, বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ, দ্বৈত, দ্বৈতাদ্বৈত আদি বিশেষ বৈষ্ণৱ সম্প্রদায়ৰ সৃষ্টি কৰি এই চাৰিটাৰ যোগেৰে কৃষ্ণতত্ত্ব প্রচাৰৰ পথ সুগম কৰি ভক্তিৰ দার্শনিক ভেটিত প্রতিষ্ঠা কৰিলে। ইয়াৰ আধাৰতে পৰৱর্তী মধ্যযুগৰ বৈষ্ণৱ ভক্ত-প্রচাৰকসকলে ভক্তিৰ ভাব-ধাৰাক এক আলোড়নকাৰী আন্দোলনৰ ৰূপত জনগণৰ মাজত জাগৃত কৰি তুলিছিল। দক্ষিণ ভাৰতত সৃষ্টি হোৱা এই ভক্তি-আন্দোলন ৰামানন্দ আদি সন্তসকলৰ দ্বাৰা উত্তৰ ভাৰতত বিয়পি পৰে। চতুর্দশ-পঞ্চদশ শতিকাত ৰামানন্দৰ পিছত কবীৰ, নানক, তুলসী দাস, মীৰাবাঈ, চৈতন্যদেৱ, শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ আদি ভক্তি পথৰ সাধকসকলে তৎকালীন অৱক্ষয়িত সামাজিক, সাংস্কৃতিক, অর্থনৈতিক পৰিস্থিতিত ভক্তি আন্দোলনৰ ধাৰাটো প্রচাৰিত আৰু প্রসাৰিত কৰি সমগ্র ভাৰতবর্ষত সামাজিক-সাংস্কৃতিক-চেতনা পুনৰ জাগ্রত কৰি তুলিছিল। মুঠতে দাক্ষিণাত্যৰ আলোৱাৰসকলে ৰোপণ কৰা ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ বীজ কালক্রমত উত্তৰ ভাৰত, পূব ভাৰতৰ লগতে সমগ্র দেশতে বিস্তাৰ লাভ কৰি ভাৰতীয় জাতীয় জীৱনত এক নতুন যুগৰ সূচনা কৰিলে।

ভক্তিৰ লগত কোনো এজন উপাস্য দেৱতা বা ঈশ্বৰৰ কাল্পনিক ৰূপৰ সম্বন্ধ নাই। ভক্তি প্রকৃততে উপাসকৰ হৃদয়ৰ পমি যাব খোজা এটি মানসিক অৱস্থা। গতিকে ভক্তি বুলিলে কেৱল বিষ্ণু ভক্তিকে নুবুজায়, শিৱ, দুর্গা, গণেশ, আল্লাৰ প্রতি থকা শ্রদ্ধা বা প্রেমো ভক্তিৰেই অন্তর্গত। তথাপি ভাৰতত ভক্তি বুলিলে প্রধানতঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিকে সূচায়। কাৰণ ভাৰতত বৈষ্ণৱ মার্গী ভক্তি সাধকৰ সংখ্যাই অধিক। তদুপৰি এই মার্গই সকলো শ্রেণীৰ লোক তথা ভক্তকে প্রভাৱিত কৰে। মন কৰিবলগীয়া যে ভক্তিবাদৰ কথা বিস্তৃতভাৱে প্রকাশ পোৱা বৈষ্ণৱ ধর্মৰ গীত-পদ আৰু পুৰণি পুথিৰ সংখ্যাও বেছি। ভক্তি শাস্ত্র বুলিলেও প্রধানতঃ বৈষ্ণৱ উপাসনা প্রণালীৰ উপদেশ দিয়া গ্রন্থসমূহৰ কথাকে বুজায়।

জানি থোৱা ভাল

ভক্তিৰ বীজে ঋগ্‌বেদতেই গজালি মেলিছিল। পৰৱর্তী সময়ত ব্রাহ্মণ, আৰণ্যক, উপনিষদ, ৰামায়ণ, মহাভাৰত, পুৰাণ আদিৰ বিভিন্ন প্রসংগত ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথাবোৰৰ লগতে ভক্তিৰ প্রয়োজনীয়তাৰ কথা উল্লিখিত হৈছিল। ভক্তিতত্ত্বই পূর্ণ বিকশিত ৰূপ লৈছে শ্রীমদ্ভগৱদ্‌গীতা আৰু শ্রীমদ্‌ভাগৱত পুৰাণত। ব্রহ্মপুৰাণ আদি কেইখনমান পুৰাণ, উপ-পুৰাণতো ভক্তিৰ কথা আছে যদিও ভাগৱত পুৰাণতেই ভক্তিৰ কথা গভীৰ আৰু বিস্তৃতভাৱে প্রকাশিত হৈছে।

১.৪ ভক্তিৰ সংজ্ঞা

ভক্তিৰ সংজ্ঞা এটা শব্দৰ বা বাক্যৰ দ্বাৰা ব্যক্ত কৰিব নোৱাৰি। ভক্তি প্ৰকৃততে ধৰ্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ, এক মানসিক অৱস্থা। ভক্তিৰ সংজ্ঞা বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিভিন্ন ধৰণে পোৱা যায়। ভাষাতাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ভজ্ ধাতুৰ লগত ক্তিন্ প্ৰত্যয় যোগ হৈ 'ভক্তি' শব্দৰ সৃষ্টি হৈছে। ভজ্ ধাতুৰ অৰ্থ ভজনা কৰা বা সেৱা কৰা। গতিকে সাধাৰণ দৃষ্টিত ভক্তি হ'ল ভজনৰ বা সেৱাৰ বিষয়। এই সেৱা ঈশ্বৰৰ প্ৰতি কৰা সেৱা বা উপাসনা। বৈষ্ণৱ উপাসক শাণ্ডিল্য, নাৰদ আদিৰ 'ভক্তিসূত্ৰ'ত কৰা ব্যাখ্যাৰ দ্বাৰা ভক্তিৰ সংজ্ঞা নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি।

শাণ্ডিল্যৰ 'ভক্তিসূত্ৰ'ত ভক্তিৰ ব্যাখ্যা দিয়া হৈছে- 'সা পৰাণুৰক্তিৰীশ্বৰে'— অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ প্ৰতি অতিশয় ৰতি, অনুৰক্তি বা অনুৰাগেই হ'ল ভক্তি।

নাৰদীয় 'ভক্তিসূত্ৰ'ত ব্যাখ্যা কৰা হৈছে "সা তস্মিন্ পৰম প্ৰেমৰূপা, অমৃত ৰূপা চ"— অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ প্ৰতি পৰম প্ৰেমেই ভক্তি। এই সূত্ৰৰে অইন এঠাইত 'অনিৰ্ব্বচনীয়ং প্ৰেম স্বৰূপম' অৰ্থাৎ অনিৰ্ব্বচনীয় প্ৰেমৰ স্বৰূপকে ভক্তি বুলি কৈছে।

নাৰদৰ 'পাঞ্চৰাত্ৰ'ত উল্লেখ কৰা মতে প্ৰেম পৰিপ্লুত মন হৰিৰ প্ৰতি স্বাৰ্থশূন্য হৈ সদায় প্ৰৱাহিত হৈ থকা অৱস্থাই ভক্তি।

উপনিষদত ভক্তিৰ কথা এনেদৰে পোৱা যায়—

নায়ামাত্মা প্ৰবচনেন লভ্যো ন মেধয়া ন বহুনা শ্ৰুতেন।

যমৈবেষ তেন লভ্যস্তমৈষ আত্মা বৃনুতে তনুংমাম।

পৰমেশ্বৰক পঢ়া-শুনা কৰি, উপদেশ, মেধা আৰু শাস্ত্ৰ অধ্যয়নৰ দ্বাৰা লাভ কৰিব নোৱাৰি। কায়মনোবাক্যে একচিত্ত হৈ ঈশ্বৰৰ ধ্যানত মগ্ন হ'লে ঈশ্বৰক লাভ কৰিব পৰা যায়। গতিকে ভক্তি বুলি ক'লে ঈশ্বৰৰ চৰণত একান্তভাৱে কায়মনোবাক্যে আত্মসমৰ্পণ কৰাটোকেই বুজায়। অনন্ত সুন্দৰৰ প্ৰেমত ভক্তই আত্মসমৰ্পণ ঘটাই আত্মবিলোপ ঘটোৱাকে ভক্তি বুলি উপনিষদত কৈছে।

'ব্ৰহ্মসূত্ৰ ভাষ্য'ৰ মতে ভক্তিৰ সংজ্ঞা—

"ধ্যানং চ তৈলধাৰাবৎ অবিচ্ছিন্ন স্মৃতি সন্তানৰ পধ্ৰুৱাস্মৃতি সৰ্ব গ্ৰন্থীনাম ৱিপ্ৰমোক্ষ ইতি ভৱতি চ স্মৃতিভাৱনা প্ৰকাৰ্যাৎ দৰ্শন ৰূপতা। এবং ৰূপা ধ্ৰুৱনুস্মৃতিৰেৱ ভক্তিশব্দেন অভিধীয়তে।" অৰ্থাৎ এটা পাত্ৰৰ পৰা আন এটা পাত্ৰত ঢালি থকা নিৰৱচ্ছিন্ন তেলৰ দৰে ধ্যেয় বস্তুৰ নিৰন্তৰ স্মৰণৰ নাম ধ্যান। এনেদৰে কৰা ভগৱন্তৰ স্মৰণৰ ফলত সকলো বন্ধন নাশ হয়। শাস্ত্ৰত এনে নিৰন্তৰ স্মৰণকেই মুক্তিৰ কাৰণ বুলি কোৱা হৈছে। এনেকুৱা স্মৰণ বা স্মৃতি প্ৰগাঢ় হ'লেই দৰ্শনৰ তুল্য হৈ পৰে। এনেকুৱা প্ৰগাঢ় স্মৃতিকেই ভক্তি বোলে।

ভগবদ্গীতা আৰু ভাগৱতত মায়ানিবৃত্তিৰ উপায়কে ভক্তি বুলি কোৱা হৈছে। বেদব্যাসৰ মতে ঈশ্বৰৰ পূজাদিত অনুৰাগ মানেই ভক্তি। গৰ্গ ঋষিৰ মতেও ঈশ্বৰৰ গুণানুকীৰ্ত্তন শ্ৰৱণেই সাৰ ভক্তি। সীমাহীন প্ৰাপ্তিৰ অবিৰত প্ৰয়াসেই ভক্তি বুলিও কোনো কোনো আলোচকে মত প্ৰকাশ কৰিছে।

আচার্য্য কপিলৰ মতে ভক্তি হ'ল উৎকৃষ্ট আৰু ফলদায়ক মার্গ- যাৰ দ্বাৰা পৰমানন্দ লাভ হয়।

শ্রীমন্ত শংকৰদেৱে 'ভক্তি ৰত্নাকৰ' গ্রন্থত ভক্তিৰ ব্যাখ্যা কৰিছে এনে ধৰণৰ—

মায়া নিবৃত্তিৰ পন্থ যিটো মই হৰি।
প্রথমতে শ্রদ্ধা মোত মিলে শীঘ্র কৰি।।
অনন্তৰে হোৱে ৰতি ভকতি আমাত।
অনুক্রমে হোৱে আমি কহিলো তোমাত।।

এইদৰে শংকৰদেৱৰ লগতে আন আন মহাপুৰুষসকলে এক মহান আত্মাত চৰম আত্মনিবেদনকে ভক্তি বুলি প্রকাশ কৰিছে।

ড° সর্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণণৰ মতে এক সগুণ ভগৱানৰ সৈতে প্রেম বা শ্রদ্ধা আৰু বিশ্বাসৰ সম্পর্কেই হৈছে ভক্তি। আন এক সংজ্ঞা মতে 'সূক্ষ্মতৰম অনুভৱম্ ৰূপম' অর্থাৎ ভাষাৰে প্রকাশ কৰিব নোৱাৰা এক সূক্ষ্ম আৰু গভীৰ অনুভূতিয়ে হ'ল ভক্তি।

এনে ধৰণে ভক্তি সম্পর্কত পোৱা সংজ্ঞাসমূহ বিশ্লেষণ কৰি ক'ব পাৰি যে ঈশ্বৰৰ প্রতি ভক্তৰ অন্তৰত উদয় হোৱা পৰম প্রেম বা অনুৰক্তিয়েই ভক্তি। ই হ'ল পৰম অনুৰাগ, প্রগাঢ় প্রেমযুক্তভাৱে একান্তভাৱে কায়মনোবাক্যে সমর্পিত অন্তৰেৰে ঈশ্বৰৰ কৃপা লাভ কৰিবৰ বাবে কৰা শ্রদ্ধাযুক্ত নিবেদন। ভক্তিক ব্যক্তিৰ আধ্যাত্মিক চেতনাৰ লগত সম্বন্ধিত হৃদয়ৰ এক গভীৰ অনুভূতি বুলিও ক'ব পাৰি। ভক্তিৰ লক্ষ্য হৈছে ভৌতিক জগতৰ পৰা মুক্তি অথবা জীৱিত অৱস্থাতে ভৌতিক বান্ধোনৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰি পৰমাত্মাৰ লগত বিলীন হৈ যোৱা।

জানি থোৱা ভাল

ভক্তি শব্দই নিষ্ঠা, প্রেম, আসক্তি, অনুৰাগ আদিকে বুজায়। ভক্তি হৈছে মধুৰতকৈও মধুৰ অনুভূতি। সেয়েহে ভক্তিক ৰসময়, আনন্দময়, পৰমসুখস্বৰূপ বুলি ক'ব পাৰি। প্রকৃততে ভক্তৰ মুক্তি লাভ বা ঈশ্বৰ প্রাপ্তিৰ মাধ্যম হ'ল ভক্তি। ই একান্ত হৃদয়ানুভূতি। জ্ঞান আৰু কর্মৰ উর্দ্ধত কামনা বাসনাহীন অনুভৱ উপলব্ধিকেই ভক্তি বুলি কোৱা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভক্তিৰ সংজ্ঞা বিশ্লেষণ কৰি ভক্তিৰ অর্থ সম্পর্কে আপোনাৰ নিজৰ ধাৰণা ব্যক্ত কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৫ ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য

বৈষ্ণৱ ভক্ত শাণ্ডিল্য আৰু নাৰদৰ ভক্তিসূত্রই ভক্তিৰ স্বৰূপ স্পষ্ট ৰূপত দাঙি ধৰিছে। শাণ্ডিল্যৰ ভক্তিসূত্রত কোৱা হৈছে ঈশ্বৰৰ প্রতি পৰম অনুৰক্তিয়েই ভক্তি। অর্থাৎ ঈশ্বৰীয় প্রেমকে ভক্তি আখ্যা দিয়া হৈছে। অনুৰক্তিৰ অর্থ হ'ল অনুৰাগ বা ধাউতি। আন সকলো অনুৰক্তি তল পৰি কোনো এটা বস্তু বা বিষয়ত যেতিয়া অনুৰক্তি সুগভীৰ হয় তেতিয়া তাক পৰম অনুৰক্তি অর্থাৎ পৰানুৰক্তি বুলি কোৱা হয়। অৱশ্যে ভক্তি হ'বলৈ হ'লে এই পৰানুৰক্তি ঈশ্বৰৰ প্রতি হ'ব লাগিব।

'নাৰদীয় ভক্তিসূত্র'ত আকৌ কোৱা হৈছে ঈশ্বৰৰ প্রতি থকা গভীৰ প্রেমেই ভক্তি। তেওঁ শাণ্ডিল্যৰ পৰানুৰক্তিৰ ঠাইত 'পৰম প্রেমৰূপা' বুলি ক'লে। নাৰদীয় ভক্তি সূত্র অনুসৰি ভক্তি প্রেমাশ্রিত। ই হৃদয়ৰ গভীৰতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। এই পৰম প্রেম সকলোৰে ওপৰত, ইয়াক পালে মানুহৰ একোতে বাঞ্ছা নাথাকে আৰু কোনো বস্তুতে দ্বেষো নাথাকে। আচলতে হৃদিস্থিত পৰমেশ্বৰত হোৱা পৰম প্রেমকে ভক্তি বোলে। কিন্তু এনে পৰম প্রেমযুক্ত ভক্তি সগুণ, সবিশেষ আৰু সাকাৰ-ঈশ্বৰতহে সম্ভৱ। কাৰণ পৰমপ্রেম বা পৰানুৰক্তি মানৱ চিত্তৰ এটি বৃত্তি। নির্বিশেষ, নিৰাকাৰ, নির্গুণ ব্রহ্ম চিত্ত বা হৃদয় বৃত্তিৰে পোৱা বস্তু নহয়। ব্রহ্মপ্রাপ্তি বা ঈশ্বৰপ্রাপ্তিত চিত্তৰ বিলয় ঘটে।

কর্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তি সনাতন ধর্মৰ এই চাৰিটা সাধন পথৰ ভিতৰত ভক্তিয়েই ঈশ্বৰ লাভৰ সহজ তথা উত্তম উপায়। শ্রীমদ্ভাগবদ গীতাতো তপস্বী, সাংখ্য জ্ঞানী আৰু কাম্য কর্মীসকলৰ ভিতৰত যোগীক শ্রেষ্ঠ বুলি কোৱাৰ লগতে যোগীৰ ভিতৰত আকৌ ভক্তিযোগীক শ্রেষ্ঠ বুলি ভগৱান কৃষ্ণই অর্জুনক কৈছে। কর্মযোগ, জ্ঞানযোগৰ স্তৰত সেৱক কাম, ক্রোধ আদি ৰিপুসমূহৰ দ্বাৰা ভুল পথে পৰিচালিত হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে। সেয়েহে সকলো যোগতকৈ ভক্তিযোগকে শ্রেষ্ঠ বুলি কোৱা হয়। তপ জপ যাগ যজ্ঞ, তীর্থস্থানৰ ফল ভক্তিতেই পোৱা যায়। ভক্তিৰ দ্বাৰাই মনৰ অজ্ঞানতা দূৰ কৰিব পৰা যায়।

ভক্তিয়েই ভগৱানক লাভ কৰাৰ পৰম শুদ্ধ নিৰূপম পথ বুলি শ্রীমদ্ভাগৱতৰ দ্বিতীয় স্কন্ধত কোৱা হৈছে—

কথা শ্রৱণৰ নাম কীর্ত্তনৰ
সমান নাহিকে আন।
ভক্তিসে পৰম শুদ্ধ নিৰূপম
প্রকটি দেখা প্রমাণ।

এই কথাকে 'নামঘোষা'ত মাধৱদেৱে কৈছে—

মোতে মাত্র সদা দিয়া মন মোৰ ভক্ত হোৱা সর্বক্ষণ
মোকে পূজা মোকে মাত্র কৰা নমস্কাৰ।
কহিলো তোমাত সত্যবাণী পাইবা সুখে মোক মহামানী
তুমি প্রিয়তম সুহৃদ সখি আমাৰ।।

ভক্তি প্ৰকৃততে ধৰ্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ। ই প্ৰকৃততে এক মানসিক অৱস্থা। এই অৱস্থাৰো বিভিন্ন স্তৰ আছে। ইয়াৰে চৰম স্তৰত যিয়ে উপনীত হ'ব পাৰিছে তেৱেঁই প্ৰকৃত ভক্ত। এনে স্তৰত উপনীত হোৱা সাধকৰ ভেদাভেদ ভাব নাথাকে আৰু সকলোকে ঈশ্বৰ জ্ঞান কৰে। এনে স্তৰত ধন-জন, ঐশ্বৰ্য্য, বিভূতি আদি কোনো সুখৰ কামনা নাথাকে। মন কৰিবলগীয়া যে ইয়াত মুক্তিৰো বাঞ্ছা নাথাকে। এনে অৱস্থাত সাধকে নিজকে ভগৱানৰ চৰণত অৰ্পণ কৰি পৰম প্ৰেমত নিমগ্ন হৈ পূৰ্ণ শান্তি লাভ কৰে। মুঠতে সকলো কামনাশূন্য হৈ মনে পূৰ্ণ শান্তি লাভ কৰি ভগৱানৰ পৰম প্ৰেমত নিমগ্ন হোৱা অৱস্থাক পৰাভক্তি বা উত্তম ভক্তি বোলে। পৰাভক্তিৰ আন এটি নাম সাধ্যা ভক্তি। নাৰদীয় ভক্তিসূত্ৰত এনে ভক্তিৰ স্বৰূপ এনেদৰে কোৱা হৈছে—

যিটো পালে আন বস্তু নকৰে কামনা
কোনোতেই নাই শোক, হিংসা বা শোচনা।।
আনন্দ উৎসৱ নাই কোনোতেই ৰতি।।
জানিবা তেতিয়া হৈছে হৃদয়ে-ভকতি।।

ঈশ্বৰৰ এটি গুণবিশিষ্ট নাম হ'ল আনন্দ। ঈশ্বৰ পৰমানন্দ। আনন্দময় ভক্তিয়ে হ'ল উত্তম ভক্তি। এনে ভক্তিত ভগৱানৰ সান্নিধ্য লাভৰ আকাংক্ষাৰ বাহিৰে আন একোৰে আকাংক্ষা নাথাকে। ভক্তিৰ এনে চৰম স্তৰত উপনীত হ'বলৈ মানুহে বিভিন্ন স্তৰৰ মাজেৰে গতি কৰিব লাগিব। এই প্ৰতিটো স্তৰকে বুজাবৰ বাবে 'নৱবিধা ভক্তি' অৱতাৰণা কৰি ভক্তিকন প্ৰকাৰে বিভক্ত কৰা হৈছে। শ্ৰীমদ্ভাগৱত পুৰাণ আৰু অন্যান্য ভক্তি শাস্ত্ৰত নৱবিধা ভক্তিৰ উল্লেখ পোৱা যায়। শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, পাদসেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন এই নৱবিধা ভক্তিৰ স্বৰূপ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

শ্ৰৱণ ঃ শ্ৰৱণ ভক্তিত গুৰু বা সন্ত বৈষ্ণৱৰ মুখেৰে ঈশ্বৰৰ নাম, গুণ স্বৰূপ আদি শুনা হয়। কৃষ্ণ কথা বা ভগৱন্তৰ কথা শ্ৰৱণৰ দ্বাৰা মনৰ কামনা-বাসনাকে ধৰি অসৎ প্ৰবৃত্তিৰ ভাব কমি আহি চিত্ত শুদ্ধ তথা নিৰ্মল হৈ পৰে। চঞ্চলতাই ক্ৰিয়া কৰিব নোৱাৰা বাবে সাধকৰ এনে পৱিত্ৰ চিত্ত ঈশ্বৰতে সমৰ্পণ কৰা হয়। কীৰ্ত্তন ভক্তিৰ সৃষ্টিৰ কাৰণ এই শ্ৰৱণ ভক্তি।

কীৰ্ত্তন ঃ কীৰ্ত্তন ভক্তিত ঈশ্বৰৰ নাম, ৰূপ, গুণাৱলী আৰু লীলামালা নিজ মুখে উচ্চাৰণ বা আবৃত্তি কৰা হয়। কীৰ্ত্তন অকলশৰীয়াকৈও কৰিব পাৰি, সমূহীয়াকৈও কৰিব পাৰি। সাধাৰণতে সৎসঙ্গ বা বৈষ্ণৱ ভক্তৰ সঙ্গত সমূহীয়াকৈ কৰা কীৰ্ত্তন ভক্তৰ বেছি ফলদায়ক। নামোচ্চাৰণ, স্তুতিপাঠ, কথা বা ব্যাখ্যা, গীত আৰু অভিনয় কীৰ্ত্তনক এই পাঁচ প্ৰকাৰে বিভাজিত কৰিব পাৰি।

স্মৰণ ঃ ঈশ্বৰৰ নাম গুণ, লীলা-মালা আৰু ৰূপৰ চিন্তনকে স্মৰণ ভক্তি বুলি কোৱা হয়। স্মৰণ ভক্তিত ঈশ্বৰৰ নাম সোঁৱৰণ কৰা হয়, ৰূপৰ ধ্যান কৰা হয় আৰু মানস জপ কৰা হয়। জপ তিনি প্ৰকাৰৰ— বাচিক, উপাংশু আৰু মানস। বাচিক জপত ভগৱানৰ নাম

গুণ শুনাকৈ আবৃত্তি কৰা হয়। উপাংশুত কেৱল ওঠহে লৰে। মানস জপত পদানুক্রমে নাম-গুণ মনৰ ভিতৰতে বাৰে বাৰে আবৃত্তি কৰা হয়। ইয়াত বাক্ যন্ত্রৰ কোনো কাম নাই। স্মৰণ ভক্তিৰ দ্বাৰা চিত্ত দৃঢ় হ'লে ভগৱানৰ প্রতি ভক্তি বাঢ়ে, বিষয় বাসনাৰ প্রতি বিৰাগ ভাব ওপজে। স্মৰণৰ দ্বাৰা সহজে ভগৱানক লাভ কৰি পৰম গতি লাভ কৰিব পাৰে। স্মৰণৰ কার্যকাৰিতা শ্রৱণ-কীর্ত্তনতকৈ বেছি যেন লাগে। কিয়নো শ্রৱণ-কীর্ত্তন দিনটোৰ সকলো সময়তে সম্ভৱ নহ'ব পাৰে কিন্তু স্মৰণ অহর্নিশে সকলো সময়তে হ'ব পাৰে। কীর্ত্তনৰ ৰাস ক্রীড়াত স্মৰণ ভক্তিৰ বিষয়ে পোৱা যায়—

যেনতেন মতে মাত্র স্মৰোক সততে
এতেকে মুকুতি পাইবো কহিলো বেকতে।।

পাদ সেৱন ঃ ভগৱানৰ যিকোনো সাকাৰ মূর্ত্তিৰ পৰিচর্য্যাই পাদসেৱন। এই ভক্তিত হৰিমন্দিৰ, নামঘৰ আদি পৰিস্কাৰ, শৰাই, নৈবদ্য আদি যুগুত কৰা, হৰিমূর্ত্তিৰ স্নান কৰোৱা, বস্ত্র-অলংকাৰাদি পিন্ধোৱা আদি কার্য্য কৰা হয়। এনে পৰিচর্য্যাৰ যোগেদি সাধকৰ মনত দাস্য ভাৱৰ উদ্রেক হয়। এনে ভাবৰ উদয়ে-সখ্য আৰু আত্মনিবেদনৰ পথ সুগম কৰে।

অর্চন ঃ ভগৱানৰ ৰূপ বিশেষৰ পূজাই অর্চন। ইয়াত বিষ্ণু বা তেওঁ ধাৰণ কৰা ৰূপৰ পূজাৰ কথা ব্যক্ত হৈছে। অর্চন ভক্তিত হৃদয়ত ঈশ্বৰৰ মূর্তি ধ্যান কৰি তেওঁৰ প্রতিমাত বিবিধ উপচাৰেৰে জপ-স্তুতি কৰা হয় আৰু স্থান বিশেষে হৰিগুণ গাই গীত-বাদ্য আৰু নৃত্য কৰা হয়। পূজাৰ উপচাৰ সাধাৰণতে পঞ্চোপচাৰ, দশোপচাৰ, ষোড়শোপচাৰ আদি বিভিন্ন ধৰণৰ হ'ব পাৰে। ধ্যান আৰু জপ পূজাৰ দুটা বিশেষ অংগ। পূজা যে অকল অর্চন বিগ্রহতহে কৰিব পাৰি তেনে নহয়, নিজ হৃদয়ত ইষ্ট-দেৱতাক স্থাপন কৰিও ধ্যান কৰিব পাৰি। সেইদৰে থাপনাতে পূজা কৰিব পাৰি। কাৰণ থাপনাত ভাগৱত থাকে আৰু এই ভাগৱতো কৃষ্ণস্ৱৰূপ।

বন্দন ঃ মূর্তি বা প্রতিমাত অধিষ্ঠিত জনক স্তুতি-নতি কৰি সেৱা কৰাই বন্দন। এই বন্দন ভক্তিত স্তৱস্তোত্র আদি গাই নানা কাকুতি-মিনতি কৰি ভগৱন্তক সেৱা কৰা হয়।

দাস্য ঃ দাস্য ভক্তিত ভক্তই তেওঁৰ সকলোবোৰ কৃতকর্ম দাসৰ দৰে ভগৱন্তৰ চৰণত অর্পণ কৰে। এই ভক্তিত ভক্তই আত্ম স্বার্থ বিসর্জন দি দাস্য ভাবেৰে শাস্ত্রোক্ত আৰু দেহ ধাৰণৰ বাবে সকলো কর্ম ঈশ্বৰত সমর্পণ কৰে। ভক্তই যেতিয়া নিজকে ভৃত্য বুলি ভাবিব তেতিয়া তেওঁৰ নিজৰ বুলিবলৈ একো নাথাকিব। তেওঁৰ কর্ম, তাৰ ফল আদি তেতিয়া ভগৱানৰ চৰণত অর্পণ কৰে। দাস্য ভক্তিৰ দ্বাৰা কর্মবন্ধনৰ পৰা মুক্ত হৈ ভগৱানক লাভ কৰিব পাৰে।

সখ্য ঃ সখ্য ভক্তিত ভক্তই ভগৱানৰ চৰণত বিশ্বাস স্থাপন কৰি গভীৰ আস্থা প্রদর্শন কৰি গাঢ় সখিত্বৰ বন্ধন গঢ়ি তুলি তেওঁক ভক্তি কৰে। সখ্য ভাব দাস্য ভাবতকৈও গভীৰ। দাস্য ভাবত ভৃত্য আৰু প্রভুৰ মাজত এটি দূৰত্ব থাকি যায়। সখ্য ভাবত ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজত পৰম বিশ্বাসৰ সম্পর্ক স্থাপন হয় আৰু দূৰত্ব কমি যায়। তেতিয়া ভক্ত

ভগৱানৰ মিত্ৰৰ দৰে হৈ পৰে আৰু ভক্তই ভগৱানক পৰম সুহৃদ বুলি ভাবিবলৈ লয় আৰু তেওঁৰ ওচৰত বিশ্বাস স্থাপন কৰে। ভৃত্যই সাধাৰণতে দূৰত থাকি প্ৰভুৰ কাম কৰি সন্তুষ্ট হয়। কিন্তু বন্ধু বা প্ৰিয়জনে প্ৰিয়তম ব্যক্তিক সকলো সময়তে ওচৰৰ পৰা সেৱা কৰিবলৈ পালে সন্তুষ্ট হয়। ভক্তৰ এই অৱস্থাকে সখ্য-ভক্তিৰ স্বৰূপ বুলি কোৱা হয়। অৰ্জুন, উদ্ধৱ, বিপ্ৰদামোদৰ আদি ভক্তৰ ভক্তি সখ্য ভক্তি।

আত্মনিবেদন ঃ আত্মনিবেদন ভক্তিত ভক্তই নিজৰ বিদ্যা বুদ্ধি, মান-অভিমান আদি সকলো পৰিত্যাগ কৰি দেহ-মন ইন্দ্ৰিয় ঈশ্বৰৰ ওচৰত সমৰ্পণ কৰে। ভগৱানৰ চিন্তাত মগ্ন হৈ থাকোঁতে থাকোঁতে ভক্তৰ নিজস্ব বা আত্মভাব নোহোৱাহৈ পৰে। ভক্তই ভগৱানৰ ওচৰত নিজৰ দেহ পৰ্যন্ত সকলোখিনি অৰ্পণ কৰে। তদুপৰি নিজৰ দোষ, ত্ৰুটি, দুৰ্বলতা, অপৰাধ আদি নিঃসংকোচে প্ৰকাশ কৰি ঈশ্বৰৰ চৰণত সকলো অৰ্পণ কৰে। ভক্তিৰ এই চৰণ অৱস্থাই আত্মনিবেদন। এই অৱস্থাত ভক্তই নিৰ্বিকাৰভাৱে হৰি গুণ গান কৰে। এই অৱস্থাই শৰণাগতি বা একশৰণ। ভগৱানৰ চৰণত শৰণ লোৱাই একান্ত ভক্তি। আত্মনিবেদনৰ স্তৰত ভক্তই ধৰ্ম, অৰ্থ, কাম, মোক্ষ এই চাৰি পুৰুষাৰ্থৰ একো ফল বাঞ্ছা নকৰে। একান্ত ভক্তিয়েই নিষ্কাম ভক্তৰ একান্ত কাম্য। শ্ৰীমদ্‌ভাগৱদ্‌গীতাত কৃষ্ণই অৰ্জুনৰ পৰা এনেকুৱা ভক্তিকেই কামনা কৰিছে।—

সৰ্বা ধৰ্মান পৰিত্যজ্য
মামেকং শৰণং ব্ৰজ।
অহং ত্বাং সৰ্ব পাপেভ্যো
মোক্ষয়িষ্যামি মা শুচঃ।।

অৰ্থাৎ সকলো ধৰ্ম পৰিত্যাগ কৰি একমাত্ৰ মোতে শৰণ লোৱা। মই তোমাক সকলো পাপৰ পৰা মুক্ত কৰিম।

ভাবৰ দৃষ্টিৰে ভক্তিৰ স্বৰূপ তিনি ধৰণে নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। শান্ত, বাৎসল্য আৰু মধুৰ। শান্ত ভাব ভক্তিত সংসাৰৰ অনিত্যতা উপলব্ধি, কামনা বাসনা ত্যাগ আদিৰে জ্ঞানৰ সহায়ত ভক্তৰ হৃদয়ত আনন্দৰ উদ্ভৱ হয়। বাৎসল্য ভক্তিত ঈশ্বৰ বালক, পুত্ৰ আৰু ভক্ত পিতৃ-মাতৃ-ধাত্ৰী এনে ভাবৰ উদ্ৰেক হয়। ভগৱান আৰু ভক্তৰ পতি-পত্নী নতুবা প্ৰেমিক-প্ৰেমিকা ৰূপৰ সম্পৰ্কৰ মাজেৰে মধুৰ ভক্তিৰ উদয় হয়। ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ, লিংগ আদিৰ প্ৰভেদ নাই, শাস্ত্ৰবিদ হোৱাৰো কোনো প্ৰয়োজন নাই। তদুপৰি ভক্তিৰ পথত খোজ দিবলৈ তপ, জপ, যাগ-যজ্ঞৰ কোনো প্ৰয়োজনীয়তা নাই। 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ত এনে বৰ্ণনা দেখিবলৈ পোৱা যায়—

নালাগে ভক্তিত দেৱদ্বিজ ঋষি হুইবে।
নালাগে সম্ভুত শাস্ত্ৰ বিস্তৰ জানিবে।।
তপ জপ যজ্ঞ দান সবে বিড়ম্বন।
কেৱলে ভক্তিত তুষ্ট হোন্ত নাৰায়ণ।।

ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত আগুৱাই যাবলৈ সৎগুৰুৰ উপদেশৰ প্ৰয়োজন। গুৰুসকল পথ-প্ৰদৰ্শক। গুৰুৰ উপদেশে শিষ্যৰ অজ্ঞান-আন্ধাৰ দূৰ কৰি জ্ঞান অৰ্জনেৰে শুদ্ধ, সত্য পথেৰে আগুৱাই যাবলৈ শক্তি দিয়ে। 'ভক্তি-ৰত্নাকৰ'ত এই বিষয়ে এনেদৰে আছে—

ভক্তি জ্ঞান দাতা গুৰুবিনে সেৱ নাই।
কহিলোহোঁ প্ৰতি প্ৰতি তোমাত বুজায়।।

সৎসঙ্গই মানুহৰ অন্তৰত ভগৱদ্‌ভক্তিৰ ভাব জন্ম দিয়ে। শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন ভক্তিৰ দ্বাৰা স্তৰে স্তৰে আগুৱাই গৈ শৰাণাগতিত পৰিণতি লাভ কৰিবৰ বাবে সৎসঙ্গৰ আশ্ৰয় অতি প্ৰয়োজনীয়। সৎসঙ্গই ভক্তৰ সঙ্গৰ লগতে পৰমাত্মাৰ সঙ্গকো বুজায়। গতিকে পৰমাত্মাৰ চিন্তাত নিমগ্ন হৈ থকাটো সৎসঙ্গ। তদুপৰি পৰমাত্মা পৰমেশ্বৰক হৃদয়ত আশ্ৰয় কৰা ভকত-বৈষ্ণৱৰ সঙ্গয়ো সৎসঙ্গৰ অৰ্থ বুজায়। সৎসঙ্গৰ আৰু এবিধ অৰ্থ হ'ল— 'সৎপুৰুষ-অৰ্থাৎ গুৰুৰ সঙ্গ।' সৎসঙ্গত থাকিলে মানৱচিত্তৰ ত্ৰিগুণাত্মক প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত হৈ দঢ় হৈ পৰে। সৎসঙ্গৰ শাস্ত্ৰ চৰ্চা ঈশ্বৰৰ বাৰ্তালাপ আদিয়ে মূঢ় ব্যক্তিৰ হৃদয়তো ভক্তিৰ উদ্ৰেক ঘটায়।

ভক্তিমাৰ্গত মোক্ষ বা মুক্তিৰো এটা বিশেষ স্থান আছে। বিষয় বাসনাৰ প্ৰতি অনুৰাগেই হ'ল বন্ধন, আনহাতে বিৰাগ হৈছে মুক্তি। অনাসক্ত হৈ বিষয় ভোগ কৰাজনহে ভগৱানৰ প্ৰকৃত ভক্ত। জীৱনমুক্তি আৰু পৰামুক্তি বা বিদেহ মুক্তি— এই দুই প্ৰকাৰৰ মুক্তিৰ কথা শাস্ত্ৰত বৰ্ণিত হৈছে। জীৱনমুক্ত অৱস্থাত সাধকৰ জাগতিক সুখ-দুখৰ অনুভূতি নোহোৱা হয়। তেওঁলোকে নিৰ্বিকাৰ, নিৰাসক্ত আৰু বন্ধনমুক্ত সাধনাৰ বলত জীৱিতকালতেই পাৰ্থিৱ দুখৰ সমাপ্তি ঘটাই মুক্তি লাভ কৰিব পাৰে। আনহাতে মৃত্যুৰ জৰিয়তে যি মুক্তি হয়, তাকে বিদেহ মুক্তি বা পৰা মুক্তি বুলি কয়। পৰামুক্তি লাভ কৰিলে পুনৰ দেহ ধাৰণ অৰ্থাৎ জন্ম নহয়।

মুক্তি পাঁচ প্ৰকাৰৰ— সালোক্য, সামীপ্য, সাৰূপ্য, সাযুজ্য আৰু সাৰ্ষ্টি। এই পাঁচ প্ৰকাৰৰ মুক্তিৰ ভিতৰত সাযুজ্য বা লীন মুক্তিক শ্ৰেষ্ঠ বুলি ধৰা হয়। এইবিধ মুক্তিত ভক্ত-ভগৱানৰ সৈতে লীন হৈ যায়। কিন্তু প্ৰকৃত ভক্তই মুক্তি সুখকো ইচ্ছা নকৰি ভক্তিহে বিচাৰে। তেওঁলোকে মুক্তিতকৈ ভক্তিক উচ্চ স্থান দিয়ে। মুক্তি সুখকো ত্যাগ কৰি ভগৱানৰ প্ৰতি নিবেদন কৰা নিৰ্মল ভক্তিৰ দ্বাৰাই সাধকে পৰম-আনন্দ লাভ কৰে। কীৰ্ত্তন ঘোষাত এনেদৰে এই বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিছে—

নাবাঞ্ছোহোঁ সুখ-ভোগ নালাগে মুকুতি।
তোমাৰ চৰণে মাত্ৰ থাকোক ভকতি।।
* * * * * *
নেলাগে লীন মুকুতিক তথা।
নাহি হৰি পদ পঙ্কজ যথা।।
কৰ্ণৰ অমৃত হৰিৰ চৰিত।
ভকতৰ মুখে শুনিব নিত।।

জানি থোৱা ভাল

নৱবিধা ভক্তিৰ অন্তর্গত শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন আৰু স্মৰণক ভক্তি মার্গৰ প্রথম স্তৰ বুলি কোৱা হয়। ঠিক তেনেদৰে, পাদসেৱন, অর্চন আৰু বন্দনক ভক্তি পথৰ দ্বিতীয় স্তৰ, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন ভক্তিৰ তৃতীয় স্তৰ। 'সাত্বত তন্ত্র'ত শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন আৰু স্মৰণ ভক্তিক 'লীলাময়ী' বা 'প্রেমময়ী', পাদসেৱন, অর্চন আৰু বন্দন ভক্তিক 'কর্মময়ী' তথা দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন ভক্তিক 'মনোময়ী' ভক্তি বুলি কোৱা হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য সম্পর্কে এটি টোকা যুগুত কৰক। (২০০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৬ ভক্তিৰ প্রকাৰ ঃ সগুণ, নির্গুণ ভক্তি

উদ্দেশ্য আৰু গুণৰ আধাৰত ভক্তিক মূলতঃ দুই ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি (ক) সগুণ ভক্তি (খ) নির্গুণ ভক্তি।

সগুণ ভক্তিৰ লগত কামনা জড়িত হৈ থাকে। ইয়াৰ লগত 'সাকাৰ'ৰ ধাৰণাও যুক্ত হৈ পৰে। সত্ত্ব, ৰজঃ আৰু তম এই তিনি গুণৰ ভিত্তিত সগুণ ভক্তিক আৰু তিনিটা উপ-বিভাগত ভগাব পাৰি। (১) সাত্ত্বিকী ভক্তি (২) ৰাজসী ভক্তি আৰু (৩) তামসী ভক্তি। এই তিনিওবিধ ভক্তি কাম্য ভক্তি। সাত্ত্বিকী ভক্তিত মুক্তিৰ কামনা কৰা হয়। কোনো ধৰণৰ বিধি-বিধানৰ ব্যৱস্থা নকৰাকৈ পাপ নাশ হৈ ভগৱান সুপ্রসন্ন হোৱাৰ আশাৰে কৰা ভক্তিয়েই হ'ল সাত্ত্বিকী ভক্তি। ঈশ্বৰৰ মূর্তি আগত ৰাখি ধন জন ঐশ্বর্য্য তথা বিষয়-বাসনা কামনা কৰি কৰা ভক্তি হ'ল ৰাজসী ভক্তি। ক্রোধ, দম্ভ, অহংকাৰেৰে পৰৰ অন্যায় কামনা কৰি কৰা ভক্তি হ'ল— তামসী ভক্তি।

কামনা-বাসনাৰ পৰা মুক্ত নিষ্কাম ভক্তিয়েই হ'ল— নির্গুণ ভক্তি। নির্গুণ ভক্তিত কোনো ধৰণৰ কামনাৰ স্থান নাই। আনকি মুক্তি লাভৰ বাঞ্ছায়ো ইয়াত ঠাই নাপায়। সেয়েহে নির্গুণ ভক্তিক অনন্যা ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। এই সম্পর্কে নাৰদীয় ভক্তিসূত্রত ব্যক্ত কৰিছে—

"অনাশ্রয়ানাং ত্যাগোহনন্যতা।।"

সকলো আশ্রয় ত্যজি একতে আশ্রয়।

'অনন্যতা' বুলি তাকে শাস্ত্রে বখানয়।।

নির্গুণ ভক্তি মূলতঃ বিষ্ণুজ্ঞান লাভ কৰিবৰ বাবে কৰা হয় বাবে এই ভক্তিক জ্ঞানময়ী ভক্তি বুলিও ভক্তিমার্গীয় গ্রন্থত বর্ণনা কৰা হৈছে। জগতৰ সমস্ত বস্তুতে আত্মবোধ জাগ্রত হ'লে আত্মাত যি চৈতন্যজ্ঞানৰ উদ্রেক হয় শ্রীমদ্ভাগৱতপুৰাণত তাকেই নির্গুণ ভক্তি বুলি অভিহিত কৰিছে।

১.৬.১ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

চৰাচৰ জগতখনৰ মূলত থকা চিৰন্তন সত্তা বা পৰমতত্ত্বক উপনিষদত ব্ৰহ্ম আখ্যা দিয়া হৈছে। ব্ৰহ্মৰ দুটা ৰূপ সগুণ আৰু নিৰ্গুণ। এই সগুণ আৰু নিৰ্গুণ ৰূপৰ আধাৰত হিন্দু শাস্ত্ৰত এই পৰমব্ৰহ্মৰ সাধনা পদ্ধতি দুই ধৰণে উল্লেখ কৰা হৈছে— সগুণ-সাকাৰ ভক্তি আৰু নিৰ্গুণ-নিৰাকাৰ ভক্তি।

সগুণ হ'ল সবিশেষ, আকাৰ আৰু উপাধিযুক্ত। কোনো গুণ, চিহ্ন বা বিশেষণৰ দ্বাৰা সগুণ ব্ৰহ্মৰ স্বৰূপ হৃদয়ংগম কৰিব পাৰি। সগুণ ভক্তিত ব্ৰহ্মৰ এই সগুণ সাকাৰ স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰা হয়। সগুণ ঈশ্বৰৰ ধাৰণাত ভক্তই ঈশ্বৰৰ ৰূপ আৰু গুণমাহাত্ম্যসমূহ মনত সজাগ কৰি লৈ তেওঁতেই ভক্তি নিবেদন কৰে।

নিজৰ পিনৰ পৰা ব্ৰহ্ম নিৰ্গুণ, নিৰাকাৰ, নিৰ্বিশেষ; ব্ৰহ্ম নিৰাকাৰ, ৰূপহীন হোৱা বাবে সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে হৃদয়ত তেওঁৰ ধাৰণা কৰাটো কঠিন। সেয়েহে উপাসনাৰ সুবিধাৰ্থে সগুণ ৰূপত ব্ৰহ্মৰ উপাসনা ভক্ত সমাজত স্বীকৃত হৈ আহিছে। ফলস্বৰূপে ভক্তই নিৰ্দিষ্ট ভগৱৎ মূৰ্তিৰ পূজা-উপাসনা আৰু ভক্তি নিবেদন কৰিবলৈ লয়। এইদৰে নিৰাকাৰ নিৰ্গুণ পৰম ব্ৰহ্মৰ ঠাই সগুণ সাকাৰ ঈশ্বৰৰ ধাৰণা আহিল। এনে সগুণ ভক্তিৰ দ্বাৰা সাধকৰ চিত্ত সুদৃঢ় হ'লে নিৰ্গুণ উপাসনা সম্ভৱ হৈ পৰে। নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ সগুণ উপাসনা ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ উল্লেখযোগ্য দিশ। শংকৰদেৱৰ দশমত এই কথা স্পষ্ট হৈ পৰিছে—

যদ্যপি নিৰ্গুণ জন্ম ৰহিত ঈশ্বৰ।
তথাপিতো প্ৰকৃতিকো কৰাই সচেতন।
কৰন্ত গুণৰ হাতে সৃজন পালন।

নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মই সত্ত্ব, ৰজ, তম গুণৰ অধীন হৈ মায়াৰ দ্বাৰা জগত সৃষ্টি কৰে আৰু বিভিন্ন ৰূপ বা অৱতাৰৰ মাজেদি যেতিয়া প্ৰকাশ পায় তেতিয়া সগুণ ব্ৰহ্ম ৰূপে প্ৰকাশিত হয়। সগুণ ভক্তিত ব্ৰহ্মই শ্ৰীকৃষ্ণ, বিষ্ণু, হৰি, ৰাম, নাৰায়ণ আদি নামেৰে বিভিন্ন সময়ত প্ৰতিভাত হৈ উঠিছে।

সগুণ ভক্তি হৈছে সত্ত্ব, ৰজ, তম গুণৰ অধীন হৈ কৰা ভক্তি। এই ত্ৰিগুণৰ আধাৰত সাত্ত্বিকী, ৰাজসী আৰু তামসী এই তিনিটা স্তৰত সগুণ ভক্তিক ভাগ কৰা হয়। ভাগৱতৰ তৃতীয় স্কন্ধৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি এই তিনিবিধ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ স্পষ্ট হৈ পৰে—

সাত্ত্বিকী ভক্তি ঃ এইবিধ ভক্তি মুক্তিৰ কামনাৰে কৰা হয়। পাপনাশ হৈ ভগৱান সুপ্ৰসন্ন হোৱাৰ বাবে কোনো ধৰণৰ বিধি-বিধানৰ ব্যৱস্থা নকৰাকৈ এই ভক্তি নিবেদন কৰা হয়।

"পাপ মোৰ হৌক নাশ ভগৱন্ত হৌক প্ৰীতি
নুহি আৱশ্যক বিধি মানি

ই তিনি প্রকাৰে ভক্তি কৰিলে সাত্ত্বিক বুলি
নিষ্ঠে মই কহিলো বখানি।।"

ৰাজসী ভক্তি ঃ এইবিধ ভক্তিত ধন-জন, ঐশ্বর্য্য বিভূতি, বিষয়-বাসনা কামনা কৰা হয়। ভগৱানৰ মূর্তি ৰাখি ভক্তই এই ভক্তি নিবেদন কৰে—

"বিষয়ত কৰি আশা যশ বা ঐশ্বর্য্য চাৰে
প্রতিমাত মোহোক পূজয়।
তিনিও প্রকাৰ ইটো ৰাজস ভকতি মাত্র
তযু আগে কহিলো নিশ্চয়।।"

তামসী ভক্তি ঃ তামসী ভক্তিৰ দ্বাৰা ভক্তই আনৰ অন্যায় কামনা কৰি দম্ভ, অহংকাৰ, ক্রোধেৰে ভক্তি নিবেদন কৰে।

পৰক মাৰিবে প্রতি মনত সংকল্প কৰে
দম্ভ বা মৎসৰ আতিশয়।
এহিমতে ভক্তি মোত কৰিলে তামস হয়
ক্রোধ ভেদে তিনিতে আছয়।।

সাত্ত্বিকী, ৰাজসী আৰু তামসী ভক্তিক ক্রমে উত্তম, মধ্যম আৰু অধম বা প্রকৃত ৰূপতো বিভক্ত কৰা হয়। সগুণ ভক্তিৰো একাশী বিধ প্রকাৰ আছে বুলি 'ভক্তি ৰত্নাকৰ' গ্রন্থত উল্লেখ আছে—

সগুণ ভকতিভেদ একাশী প্রকাৰ।
নির্গুণ ভকতি একেবিধ মাধৱৰ।।

ওপৰোক্ত তিনিও বিধ ভক্তিৰ উদাহৰণৰ দ্বাৰা বুজিব পাৰি যে সগুণ ভক্তি বাসনাযুক্ত। তিনিও বিধতে ভক্তই নিজ স্বার্থ বিসর্জন দিব পৰা নাই। মায়াৰ দ্বাৰা আবৃত সাধাৰণ লোকে এনে ভকতিৰেই জীৱন নির্বাহৰ আশা কৰে। ধর্মই মানুহৰ আধ্যাত্মিক পৰিৱর্তন ঘটাই অন্ধকাৰৰ পৰা পোহৰলৈ, অবিদ্যাৰ পৰা জ্ঞানলৈ মানুহক আগুৱাই নিয়ে। ৰাজসী আৰু তামসী ভক্তিৰ পর্যায়ত জীৱ হত্যাক ধর্ম বুলি স্বীকৃত দিয়া হৈছে। গতিকে এনে ধর্মই সমাজত শান্তি প্রতিষ্ঠা কৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে সাত্ত্বিক সগুণ ভক্তিৰ কর্ষণৰ দ্বাৰা পৰিপূর্ণতাপ্রাপ্ত হৈ ভক্তই নির্গুণ ভক্তিলৈ আগবাঢ়ে। এই অৱস্থালৈ যাবলৈ শ্রৱণ, কীর্ত্তন স্মৰণ, পাদ সেৱন, অর্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য, আত্মনিবেদন আদি নৱবিধা ভক্তিৰ মাজেৰে যাবলগীয়া হয়। আত্মনিবেদন পর্যন্ত সগুণ ভক্তি।

সাধাৰণতে ভগৱানৰ কোনো এবিধ সাকাৰ ৰূপৰ প্রতি অনুৰক্তি বা পৰম প্রেমৰ প্রকাশেই ভক্তি। এই পৰম প্রেম বা পৰাণুৰক্তি চিত্তৰ বৃত্তি। নির্গুণ, নির্বিশেষ, ব্রহ্ম চিত্ত বৃত্তিৰে পোৱা বস্তু নহয়। ব্রহ্ম প্রাপ্তিত চিত্ত লয়প্রাপ্ত হয়। গতিকে পৰমপ্রেম বা পৰাণুৰক্তি ভক্তিৰ এই লক্ষণ সগুণ সবিশেষ আৰু সাকাৰ ঈশ্বৰতহে সম্ভৱ হয়। সেয়েহে ভক্তিযোগীৰ মতে সগুণ সাকাৰ-ঈশ্বৰো এক পাৰমার্থিক সত্য।

সগুণ ভক্তিত সাধক বা ভক্তই ব্ৰহ্মৰ সগুণ, সাকাৰ, সবিশেষ ৰূপক পৰম সত্যৰূপে স্বীকাৰ কৰে আৰু এই সগুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসনাত মনোনিবেশ কৰে। বিশিষ্টা দ্বৈতবাদ, দ্বৈত, দ্বৈতাদ্বৈত আদি ভক্তি পন্থৰ কোনো কোনো সাধক সম্প্ৰদায়ে সগুণ সাকাৰ ঈশ্বৰক পাৰমাৰ্থিক তত্ত্ব হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছে। তেওঁলোকৰ মতে ঈশ্বৰৰ স্বৰূপ মায়া আচ্ছাদিত নহয়। ব্ৰহ্মক নিৰ্গুণ বুলি কোৱা শ্ৰুতিৰ বাক্যৰ ব্যাখ্যা তেওঁলোকে বেলেগ ধৰণে কৰিছে। ভক্তি দাৰ্শনিক ৰামানুচাৰ্য্যই নিৰ্গুণ মানে সকলো প্ৰকাৰৰ বেয়া গুণৰ অভাৱ এই অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিছে। নিম্বাৰ্কৰ মতে নিৰ্গুণ মানে মঙ্গলময়। মুঠতে ৰামানুচাৰ্য্য, বল্লভাচাৰ্য আদিয়ে সগুণ ঈশ্বৰক পৰম সত্য ৰূপে মানি লৈ ভক্তি মত প্ৰতিষ্ঠাত নিয়োজিত হৈছে। ভগৱানে প্ৰয়োজন অনুসাৰে শুদ্ধ সত্ব আকাৰ ধাৰণ কৰিব পাৰে বাবে তেওঁ সগুণ সাকাৰ। নিৰাকাৰ মায়াতীত ঈশ্বৰেই লোকানুগ্ৰহাৰ্থে বা কাৰ্য্যবশতঃ সাকাৰ ৰূপ পৰিগ্ৰহণ কৰে। লোকানুগ্ৰহ হ'ল— আধ্যাত্মিক কল্যাণৰ বাবে ঈশ্বৰ চিত্তই গ্ৰহণ কৰিব পৰা, নাম ল'ব পৰা ৰূপ ধাৰণ কৰি মানুহক অনুগৃহীত কৰে। আনহাতে দুষ্কৃতি বিনাশ কৰি সাধুসন্তসকলক উদ্ধাৰ কৰি ধৰ্ম সংস্থাপন এই বিশেষ কাৰ্য্যৰ বাবেও ঈশ্বৰে সাকাৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে।

সগুণ ভক্তি ধাৰাৰ ভক্তসকলে আৰাধ্য দেৱতা হিচাপে মধ্যযুগত বিষ্ণুৰ দুই প্ৰধান অৱতাৰ কৃষ্ণ আৰু ৰামক বিস্তৃতভাৱে উপাসনা কৰা দেখা যায়। সেয়েহে সগুণ ভক্তি ধাৰা দুই ভাগত বিভক্ত; কৃষ্ণভক্তিধাৰা আৰু ৰামভক্তিধাৰা। ৰামভক্তিধাৰাৰ কবি আৰু সাধকসকলে ৰামকেই পৰমপুৰুষ ভগৱান জ্ঞান কৰি তেওঁৰ প্ৰতি নিবেদন কৰা ভক্তিৰ জৰিয়তে মুক্তিৰ পথ প্ৰশস্ত হয় বুলি চিন্তা কৰে। তুলসীদাস ৰামভক্তিধাৰাৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ কবি। কৃষ্ণভক্তিধাৰাৰ কবি আৰু সন্তসকলে কৃষ্ণকেই পৰম পুৰুষোত্তম ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰি তেওঁৰ প্ৰতি আগবঢ়োৱা ভক্তিৰ দ্বাৰা মোক্ষ প্ৰাপ্ত হয় বুলি উপলব্ধি কৰে। সূৰদাস, মীৰাবাঈ, শংকৰদেৱ, চৈতন্যদেৱ, বল্লভাচাৰ্য, নন্দদাস, কৃষ্ণদাস, স্বীত স্বামী, গোবিন্দ স্বামী আদি কৃষ্ণভক্তিদাৰাৰ অন্তৰ্গত কবি সাধক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ সত্ব, ৰজ আৰু তম গুণৰ আধাৰত ভক্তিৰ শ্ৰেণী বিভাজন কৰা। তিনি প্ৰকাৰৰ সগুণ ভক্তিৰ চমু পৰিচয় আগবঢ়াওঁক। (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৬.২ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

ব্ৰহ্মৰ নিৰ্গুণ নিৰাকাৰ স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰা সাধন-পদ্ধতিৰ নাম নিৰ্গুণ ভক্তি। নিৰ্গুণ ভক্তিৰ লগত নিৰাকাৰৰ প্ৰসংগ জড়িত হৈ আছে। তাত্ত্বিক দৃষ্টিত নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ

সম্পর্ক জ্ঞানৰ লগত। ই নিষ্কাম ভক্তি। ইয়াত কামনা-বাসনাৰ স্থান নাই। মুক্তিৰ বাঞ্ছায়ো ইয়াত ঠাই নাপায়। নির্গুণ ভক্তিক অনন্যা ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। অনন্যা ভক্তিৰ স্তৰত সাধকে ভগৱানৰ পৰা একোকেই পাবলৈ বাঞ্ছা নকৰে। একাগ্র চিত্তৰে এজন দেৱতাকে ভজনা কৰে। নির্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত কোনো ফলৰ কামনা নকৰি মনৰ পৰা ভেদাভেদ ভাব দূৰ কৰি একান্তভাৱে মাথোন কৃষ্ণক ভজনা কৰা হয়। গীতাৰ ১৮শ অধ্যায়ত এই বুলি উল্লেখ আছে—

সর্ব ধর্মান পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্রজ।
অহং তাং সর্বপাপেভ্যো মোক্ষয়িস্যামি সা শুচঃ।

অনন্যা ভক্তিৰ সাধকৰ শত্রু-মিত্র কোনো নাই, জাগতিক দুখ-বেদনায়ো তেওঁলোকক বিচলিত কৰিব নোৱাৰে তেওঁলোক সুখে দুখে সমান। এই ভক্তি সাধনৰ দ্বাৰা শোক মোহকে আদি কৰি সংসাৰৰ ছয় ৰিপুকো জয় কৰিব পাৰি। উদাহৰণ ঃ

"ইন্দ্রিয় সবক বশ্য কৰিলেক
সুখে দুঃখে ভৈলা সম।
একো কামে চিত্ত ছলিত ন পাৰে
সত্যসে বল পৰম।।
সংসাৰৰ ছয় উর্মিক জিনিল
শোক মোহ নিৰন্তৰ।।"

ভাগৱতৰ তৃতীয় স্কন্ধত কপিল মুনিয়ে মাতৃ দেৱহুতিক কোৱা কথাখিনিৰ দ্বাৰা নির্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ নির্ণয় কৰিব পাৰি—

বদতি কপিল হৰি শুনা মহামতি।
একবিধ মাত্র পুনু নির্গুণ ভকতি।।
জ্ঞান কর্মে তীর্থে ব্রতে নকৰিয়া মন।
সুদৃঢ় বিশ্বাসে লৈয়ো মোহোত শৰণ।।
মোৰ গুণ গান মাত্র কৰিব শ্রৱণ।
নিষ্কামে মোহোত যায় নিমজয় মন।।
নির্গুণ ভকতি এহি কহিলো বুজাই।
মই সমে ইটো ভক্তি এৰা এৰি নাই।।

উক্ত কথাখিনিৰ মর্মার্থৰ দ্বাৰা স্পষ্ট হৈ পৰে যে নির্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত জ্ঞান, কর্ম, তীর্থ, ব্রত আদি প্রয়োজনীয় নহয়। সুদৃঢ় বিশ্বাসেৰে হৰিত শৰণ লৈ কামনা-বাসনাৰ পৰা মুক্ত হৈ ঈশ্বৰৰ গুণানুকীর্ত্তন, শ্রৱণ কৰাটোৱেই নির্গুণ ভক্তি।

ভক্তিমার্গীয় গ্রন্থত নির্গুণা ভক্তিক জ্ঞানময়ী ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। কামনা-বাসনাহীন হৈ বিষ্ণুৰ জ্ঞান লাভৰ বাবে সাধকে এইবিধ ভক্তিৰ সাধনাত ব্রতী হয়। সেয়েহে এই ভক্তিৰ নাম জ্ঞানময়ী ভক্তি। এই ভক্তিৰ দ্বাৰা বিষ্ণু জ্ঞান লাভ কৰিব পৰা

যায়। পৰিৱৰ্তনশীল জগতখনৰ সৃষ্টি স্থিতি, লয়ৰ কাৰণ স্বৰূপ নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মই পৰমতত্ত্ব বা পৰমাত্মা। সমস্ত জীৱজগত এই পৰমাত্মাৰে আভাস বা প্ৰতিবিম্ব। গতিকে জীৱ আৰু জগত পৰমাত্মাৰেই অংশস্বৰূপ। ভক্তই এই জগতৰ বাহিৰে ভিতৰে সকলোতে পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰি তেওঁৰ উপাসনাত ব্ৰতী হ'লে প্ৰত্যক্ষ ৰূপত বিষ্ণুজ্ঞান লাভ কৰে। এনে জ্ঞান লাভৰ দ্বাৰা জীৱৰ ব্ৰহ্মপ্ৰাপ্তি হোৱাৰ লগতে মুক্তিও লাভ হয়।

নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত সাধকে জগতৰ সমস্ত প্ৰাণীৰ মাজত ভগৱন্তৰ পৰম ৰূপ দৰ্শন কৰে আৰু পৰমানন্দ স্বৰূপ পৰমাত্মাৰ মাজত সমস্ত ভূতক প্ৰত্যক্ষ কৰে।

নিৰ্গুণ বা জ্ঞানময়ী ভক্তিত 'অহং' বা 'মই' ভাব প্ৰসাৰিত হৈ সকলো বস্তুতে আত্মবুদ্ধি হয়। তেতিয়া উপাসকে সমস্ত জীৱ-জগতকে বিষ্ণুময় দেখে।

মানুহৰ আত্মবুদ্ধি প্ৰসাৰিত হ'লে ঈশ্বৰ সহজে সন্তুষ্ট হয়। তৰু-তৃণ কীট-পতংগ আদি সমস্ত প্ৰাণীৰ প্ৰতি হিতসাধনত ব্ৰতী হ'ব পাৰিলেহে মানুহৰ আত্মবুদ্ধি প্ৰসাৰিত হয়। ভগৱত গীতাত শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কৈছে যে তেওঁৰ মতে, জগতৰ সমস্ত ভূতৰ সুখ-দুখক নিজৰ সুখ-দুখৰ দৰে অনুভৱ কৰিব পৰাজনেই সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ যোগী।

নিৰ্গুণ ভক্তিৰ উদয় হ'লে মনৰ সকলো গুণেই নোহোৱা হৈ যায়। তেতিয়া অন্তৰ নিৰ্মল হৈ দ্ৰৱীভূত হৈ পৰে। দ্ৰৱীভূত এই অন্তৰত নিৰ্গুণ ব্ৰহ্ম প্ৰতিবিম্বিত হ'লে সাধকে সমস্ত জগতকে বিষ্ণুময় দেখে।

বিষ্ণুময় দেখে যিটো সমস্ত জগতে
জীৱন্তে মুকুত হোৱে অচিৰ কালতে।

নিৰ্গুণ ভক্তিয়েই উত্তম ভক্তি। এইবিধ ভক্তিত সাধকে মুক্তিৰো কামনা নকৰে আৰু ভগৱানৰ লগত লীন হ'বলৈও বাঞ্ছা নকৰে। মাথো ভগৱানৰ চৰণ তলত ঠাই বিচাৰে। শংকৰদেৱে 'ভক্তিৰত্নাকৰ' গ্ৰন্থত এই উত্তম ভক্তিৰ স্বৰূপ এনেদৰে ব্যাখ্যা কৰিছে—

মুকুতিতো কৰি যেন ভকতি গৰিষ্ঠ অতি
কহোঁ শুনা সাৱধান মনে।
সাযুজ্য মোক্ষকো মোৰ নবাঞ্ছয় কদাচিত
আমাৰ একান্ত ভক্তগণে।
মোৰ পদ সেৱাতেসে সদায় পৰম ৰতি
মোৰ অৰ্থে যত চেষ্টা কৰা।

নিৰ্গুণ ভক্তিৰ লগত নিৰাকাৰৰ ধাৰণা জড়িত হৈ আছে। গতিকে এই নিৰ্গুণ, নিৰাকাৰ সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে হৃদয়ংগম কৰা সহজ নহয়। নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত নিৰ্গুণ ঈশ্বৰৰ উপাসনাক অধিক গুৰুত্ব দিয়া বাবে সামাজিক উপযোগিতাৰ ক্ষেত্ৰত সগুণ ভক্তিৰ তুলনাত কম মহত্ত্বপূৰ্ণ বুলি ভাব হয় যদিও ভক্তৰ দৃষ্টিত সগুণ ভক্তিৰ লগতে নিৰ্গুণ ভক্তিয়েও গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান লাভ কৰিছে।

ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত সগুণ ভক্তিমাৰ্গত নিৰ্গুণ উপাসনাৰ প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰাৰ দৰে নিৰ্গুণ ভক্তি মাৰ্গতো সগুণ উপাসনাৰ আৱশ্যকতা উপলব্ধি কৰা দেখা যায়। মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা'ত নিৰ্গুণ কৃষ্ণৰে গুণ গাইছে—

একান্ত ভকতসৱে নিৰ্গুণ কৃষ্ণৰ গুণ
গাৱে সদা বসিয়া যথাত
বৈকুণ্ঠকো পৰিহৰি যোগীৰ হৃদয় এৰি
থাকা হৰি সাক্ষাতে তথাত।।

নিৰ্গুণ ভক্তিমাৰ্গত সগুণ উপাসনাৰ আৱশ্যকতাৰ প্ৰসঙ্গত অদ্বৈতবাদী সাধক সম্প্ৰদায়ৰ ঈশ্বৰ সম্পৰ্কীয় ধ্যান-ধাৰণাৰ উল্লেখ কৰাটো প্ৰয়োজনীয়। অদ্বৈতবাদীসকলে নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ সাধনাকহে পৰম সত্য ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। এওঁলোকৰ মতে পাৰমাৰ্থিক স্বৰূপত ব্ৰহ্ম গুণাতীত নিৰ্গুণ, নিৰ্বিকাৰ যদিও উপাসনাৰ সুবিধাৰ বাবে তেওঁলোকে সগুণ সাকাৰ ঈশ্বৰৰ প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰিছে। উপাসনাৰ প্ৰয়োজনত বিষ্ণু, নাৰায়ণ, কৃষ্ণ, ৰামক পৰমেশ্বৰ বুলি কোৱাত আপত্তি নাই যদিও ঈশ্বৰৰ এই ৰূপ তেওঁলোকৰ মতে পাৰমাৰ্থিক নহয়, মায়া আচ্ছাদিতহে। সাকাৰ ঈশ্বৰ আৰাধনাৰ ফলত চিত্তৰ পৰা ৰজঃ আৰু তম গুণ বিলোপ হৈ শুদ্ধ সত্ত্বৰ উদ্ৰেক হয় আৰু ভগৱান আকাৰে চিত্ত স্থিৰ হয়। অদ্বৈতবাদী সকলৰ মতে সগুণ সাকাৰ ৰূপৰ ভক্তিৰ দ্বাৰা ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তিত মোক্ষ নহয়। ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তি অৰ্থাৎ সগুণ সাকাৰ উপাসনাক সাধনাৰ এটা বিশেষ স্তৰ বুলিহে তেওঁলোকে গণ্য কৰে।

শ্ৰীশংকৰদেৱৰ একাদশ স্কন্ধ পদ ভাগৱতত নিৰ্গুণা ভক্তিৰ স্বৰূপ অতি সহজ আৰু শুৱলাভাৱে বৰ্ণনা কৰা হৈছে।—

শুনিয়ো উদ্ধৱ আবে ৰহস্য ভকতি।
কৰিবা অভ্যাস সখি থিৰ কৰি মতি।।
বাহিৰে-ভিতৰে ইটো জানা জগতৰ।
পৰিপূৰ্ণভাৱে আছো জগত ঈশ্বৰ।।
জানি ইটো তত্ত্বকথা থিৰ কৰা চিত।
মোকেসে দেখিবা সখি সমস্তে প্ৰাণীত।।
আপোনাতো দেখিবা ঈশ্বৰ অন্তৰ্যামী।
জ্ঞান দৃষ্টি চাই মোক ফুৰিবা প্ৰণামি।।
ব্ৰাহ্মণৰ চণ্ডালৰ নিবিচাৰি কুল।
দাতাত চোৰত যাৰ বুদ্ধি একতুল।।
নীচত সাধুত যাৰ ভৈল একজ্ঞান।
তাকেসে পণ্ডিত বুলি সি সি সৰ্বজান।।
বিশেষত মনুষ্যগণত যিটো নৰে।

কুকুৰ চণ্ডাল গৰ্দ্দভৰো আত্মা ৰাম।
জানিয়া সবাকো পৰি কৰিবা প্ৰণাম।।
সমস্তে ভূততে বিষ্ণু বুদ্ধি নুহি যাৰে।
কায়বাক্য মনে অভ্যাসিবা এহি ভাবে।।
সকলো প্ৰাণীক দেখিবাহা আত্মাসম।
উপায় মধ্যত ইটো আতি মুখ্যতম।।
নিৰ্গুণ ভকতি ইটো ধৰা মহামানী।
জানা সত্যে ইহাৰ অল্পৰো নাহি হানি।।
মুঠতে কামনা-বাসনা নথকা নিষ্কাম ভকতিকেই 'নিৰ্গুণ ভক্তি' বুলি কোৱা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ঃ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ চমু পৰিচয় দাঙি ধৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৭ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ

'মহাপুৰুষ' শব্দটিৰ মূল হ'ল ভাগৱত পুৰাণ। ইয়াত বিষ্ণুক 'মহাপৌৰুষিক' বুলি কোৱা হৈছে। বিষ্ণু ভক্তিৰ পথ অনুসৰণ কৰা শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱক পৰৱৰ্তী কালৰ চৰিতপুথিসমূহত 'মহাপুৰুষ' আখ্যা দিয়া হৈছিল। মহাপুৰুষ দুজনে তেওঁলোকৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত ধৰ্মক নিজে 'মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম' বুলি কোৱা নাই। পৰৱৰ্তী কালতহে তেওঁলোকৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্মক 'মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম' বুলি কোৱা হৈছিল। শংকৰ-মাধৱকে ধৰি অসমৰ বৈষ্ণৱ ভক্ত কবিসকলৰ দ্বাৰা ৰচিত বিভিন্ন গ্ৰন্থ, কাহিনী, গীত, পদ ভনিতা আদিৰ মাজেৰে এই ধৰ্মৰ স্বৰূপ বা বৈশিষ্ট্যসমূহ প্ৰকাশিত হৈছে।

নিৰক্ষৰ জনসাধাৰণক ব্ৰহ্ম জ্ঞান প্ৰদানৰ লগতে মুক্তি পথৰ সন্ধান দিয়াটোৱেই বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল। সেয়েহে এই ধৰ্মত নৱবিধা ভক্তিৰ ভিতৰত শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন ভক্তিক শ্ৰেষ্ঠ স্থান দিছে। শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনে ভক্তিৰ অন্যান্য স্তৰসমূহলৈ যাবৰ বাবে দুৱাৰ মুকলি কৰি দিয়ে। নৱবিধা ভক্তিৰ প্ৰতিটো স্তৰতে শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন অপৰিহাৰ্য্য। এই শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ দ্বাৰাই ভক্তই আত্মনিবেদনৰ স্তৰলৈ গৈ শৰণাগতি লাভ কৰিব পাৰে। মায়াৰ বন্ধন নোহোৱাকৈ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ অৱস্থাতো শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন ভক্তি চলি থাকিব পাৰে। সেয়েহে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তনক শ্ৰেষ্ঠ স্থান দিয়া হৈছে। কীৰ্ত্তন, দশম, ভক্তি ৰত্নাকৰ, ভক্তি প্ৰদীপ, নিমি নৱসিদ্ধ সংবাদ, নামঘোষা, ভক্তিৰত্নাৱলী, ভক্তিবিৱেক, ভাগৱতৰ অনুবাদ আদি বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থ সমূহত শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মহিমা ব্যক্ত কৰা হৈছে। এই প্ৰসংগত মহাপুৰুষজনাই কৈছে—

(১) যদ্যপি ভকতি নৱবিধ মাধৱৰ।
শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন তাতো আতি শ্ৰেষ্ঠতৰ।।
(২) পূজা আদি যত ভক্তিৰ মধ্যত
শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন সাৰ।
কথা শ্ৰৱণৰ নাম কীৰ্ত্তনৰ
সমান নাহিকে আন।

অসমৰ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত দাস্য ভক্তিৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব দিয়া দেখা যায়। শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন, দশম, বৰগীতকে আদি কৰি সমস্ত গ্ৰন্থতে দাস্য ভক্তিৰ উদাহৰণ বেছিকৈ পোৱা যায়। মাধৱদেৱৰ ৰচনাত দাস্য ভক্তিৰ লগতে একশৰণ বা শৰণাগতিৰ স্বৰূপ প্ৰকাশিত হৈছে। বৈকুণ্ঠ নাথ ভট্টাচাৰ্য্যৰ 'ভক্তি-বিৱেক' গ্ৰন্থতো দাস্য ভক্তিৰ নিদৰ্শন দেখিবলৈ পোৱা যায়। দাস্য ভাবৰ প্ৰকাশিত হোৱা এফাঁকি বৰগীত হ'ল—

জনমে জনমে হামু দাসকু দাস।
কেশৱ সবাহ ছোড়হু মোহ পাশ।।

এই ধৰ্মত বাৎসল্য ভক্তি স্বৰূপ নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন, দশম, মাধৱদেৱৰ বৰগীত, অঙ্কীয়া নাটক শ্ৰীধৰ কন্দলীৰ 'কাণখোৱা' পুথিত বাৎসল্য ভক্তিৰ উদাহৰণ প্ৰচুৰ। কৃষ্ণ বা গোপালৰ প্ৰতি নিজ সন্তানৰ দৰে স্নেহ উদয় বা জাগ্ৰত কৰাই বাৎসল্য ভক্তি। কৃষ্ণক জগোৱা সম্পৰ্কীয় বৰগীতসমূহত মাতৃ যশোদাৰ পুত্ৰ কৃষ্ণৰ প্ৰতি থকা স্নেহৰ চিত্ৰ প্ৰকাশিত মাধৱদেৱৰ বৰগীতৰ একাংশ হ'ল—

তেজৰে কমলাপতি পৰভাতে নিন্দ।
তেৰি চান্দ মুখ পেখোঁ উঠৰে গোৱিন্দ।।

ভাৰতীয় বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়সমূহৰ 'নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ সগুণ উপাসনা' অসমৰ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰো মূল বৈশিষ্ট্য। ব্ৰহ্মৰ নিৰ্গুণ নিৰাকাৰ ৰূপ হৃদয়ত ধাৰণ কৰাটো সৰ্বসাধাৰণৰ কাৰণে সহজবোধ্য নহয়। সেয়ে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তসকলে সগুণ ৰূপত ব্ৰহ্মৰ উপাসনাক স্বীকৃতি দি আহিছে। এই সগুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসনাৰ দ্বাৰা চিত্ত দৃঢ় হৈ উঠে আৰু পৰৱৰ্তী সময়ত নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসনা সম্ভৱ হয়।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম প্ৰধানকৈ ভাগৱত পুৰাণ আৰু ভগৱদ্ গীতা আশ্ৰয়ী। দুয়োখন শাস্ত্ৰৰ মাজেৰে কৃষ্ণ বা বিষ্ণুকে পৰমব্ৰহ্ম আৰু একমাত্ৰ উপাস্য দেৱতা হিচাপে বৰ্ণিত হৈছে। সেয়েহে একেশ্বৰবাদী এই ধৰ্মও কৃষ্ণভক্তি প্ৰধান। এই ধৰ্মত কৃষ্ণই পৰম ব্ৰহ্ম তথা একমাত্ৰ উপাস্য দেৱতা হিচাপে স্বীকৃতি লাভ কৰিছে। তদুপৰি শ্ৰীকৃষ্ণত এক শৰণ ভক্তিকেই মুক্তিৰ পৰম উপায় হিচাপে বিবেচিত হৈছে।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তি হ'ল ৰসময়ী ভক্তি। ৰস, আনন্দ আৰু ভক্তি পৰস্পৰ সম্বন্ধযুক্ত। সেয়েহে ভক্তিক ৰস, আনন্দ বা পৰম সুখ স্বৰূপ বুলি ক'ব পাৰি। সাধু সন্ত বা সাধকসকলে ভক্তিৰ মাজেৰে পৰম আনন্দময় ঈশ্বৰক প্ৰাৰ্থনা কৰি পৰম আনন্দ লাভ কৰে।

এই ভক্তিত ভগৱানৰ গুণ বা প্রশংসাসূচক কথাকে অৱতাৰণা কৰা হয়। এইবিধ ভক্তিত মুক্তি সুখৰ কামনা নাথাকে। মায়া-মমতা, দুখ-কষ্টৰ পৰা পৰিত্রাণ বিচাৰি জনমে জনমে একমাত্র ভগৱানৰ চৰণত ঠাই পাবৰ বাবে কৰা গভীৰ ভক্তিয়েই হ'ল ৰসময় ভক্তি। ই নিষ্কাম ভক্তি। মাধৱদেৱে নামঘোষাত কৈছে—

মুক্তিত নিষ্পৃহ যিটো সেহি ভকতক নমো
ৰসময়ী মাগোহো ভকতি।

কীর্ত্তন ঘোষাত শংকৰদেৱে কৈছে—

নেলাগে লীন মুকুতি তথা।
নাহি হৰিপদ পঙ্কজ যথা।।
কর্ণৰ অমৃত হৰি চৰিত।
ভকতৰ মুখে শুনিব নিত।।

মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ ভক্তি বেদান্তৰ অদ্বৈতবাদী দর্শনৰ দ্বাৰা পৰিপুষ্ট। শংকৰদেৱকে আদি কৰি বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ কোনো দার্শনিক সিদ্ধান্তত উপনীত হোৱাৰ লক্ষ্য নাছিল যদিও তেওঁলোকৰ লেখনিৰ মাজেৰে ভক্তিতত্ত্ব প্রকাশ কৰিবলৈ লোৱাৰ সময়ত অদ্বৈতবাদৰ মত প্রকাশ পাইছে। শংকৰদেৱৰ ৰচনা সমূহৰ মূল আধাৰ গ্রন্থ হৈছে ভাগৱত পুৰাণ। ভাগৱত পুৰাণত পৰোক্ষভাৱে অদ্বৈতবাদৰ প্রভাৱ পৰিছে। অৱশ্যে শংকৰদেৱৰ লগত অনন্ত কন্দলী, ভট্টদেৱ, মাধৱদেৱ, গোপাল মিশ্র আদি বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ শ্রীধৰ স্বামীৰ টীকাৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। শ্রীধৰ স্বামী অদ্বৈতবাদী শংকৰাচার্য্য পন্থীৰ লোক। অদ্বৈতবাদৰ মতে জীৱ আৰু ব্রহ্মৰ মাজত কোনো পার্থক্য নাই। অবিদ্যা বা মায়াৰ বাবে জীৱ জগত আৰু ব্রহ্মৰ মাজত পার্থক্য দেখা যায়। প্রকৃত জ্ঞান লাভৰ দ্বাৰা ব্রহ্ম আৰু জীৱৰ অভিন্নতা বা একৰূপতা উপলব্ধি হয়। অবিদ্যা দূৰ হ'লে নির্গুণ ব্রহ্মৰ জ্ঞান হয়। তেতিয়া জীৱ আৰু ব্রহ্মৰ মাজত পার্থক্য নোহোৱা হৈ 'সোহ-হং' (মইেই ব্রহ্ম) ভাব জাগ্রত হয়। ভক্তি ৰত্নাকৰ, নামঘোষা, কীর্ত্তন, ভাগৱতৰ অনুবাদ প্রমুখ্যে অসমৰ বৈষ্ণৱ ধর্মীয় গ্রন্থসমূহত অদ্বৈতবাদৰ প্রভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। উদাহৰণ —

তুমিসে কেৱলে সত্য সবে মায়াময়।
তুমি বিনে সত্য আন বস্তু নাহি কয়।।
এহি তযু তত্ত্বক যিজনে নজানয়।
এহি মহাদোষে ঘোৰ সংসাৰে ভ্রময় (ভক্তি ৰত্নাকৰ)

\- \- \- \- \-

তুমি প্রিয়তম জগতৰ ঈশ এক।
একো বস্তু নাহিকে তোমাত ব্যতিৰেক।।
তুমি কার্য্য কাৰণ সমস্ত চৰাচৰ।
সুৱর্ণ-কুণ্ডলে যেন নুহিকে অন্তৰ।। (কীর্ত্তন ঘোষা)

* * *

তুমিসে কেৱলে সত্য মিছা সবে আন।
জানি জ্ঞানী গণে কৰে হৃদয়ত ধ্যান।। (কীৰ্ত্তন ঘোষা)

শংকৰদেৱৰ লগতে অন্যান্য বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ লেখনিৰ মাজেৰে বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ আৰু দ্বৈতবাদো বিশেষভাৱে সংযোজিত হৈ থকা দেখা যায়। অদ্বৈতবাদৰ মতে জ্ঞানৰ দ্বাৰাহে মায়া নাশ কৰা হয়। কিন্তু বিশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ মতে মায়া নাশ কৰি মুক্তি লাভৰ একমাত্র উপায় হ'ল ভক্তি।

শৰণাগতিৰ দ্বাৰাহে ভগৱানৰ কৃপা লাভ সম্ভৱ হয়। গতিকে সগুণ, সবিশেষ সাকাৰ ব্রহ্মৰ উপাসনা স্বীকাৰ কৰা বৈশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ প্রভাৱো শংকৰদেৱৰ লিখনিত পৰা দেখিবলৈ পোৱা যায়। উদাহৰণ ঃ

খণ্ডিবাক লাগি পৃথিৱীৰ মহাভাৰ।
দৈৱকীৰ গর্ভে আসি ভৈলা অৱতাৰ।।
দুষ্ট ৰাজাগণক মাৰিলা কৰি লীলা।
সন্তক ৰাখিলা প্রভু ধর্ম্মক স্থাপিলা।। (কীৰ্ত্তন ঘোষা)

- - - - -

শংকৰদেৱে 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ৰ প্রথম অধ্যায়ৰ 'চতুর্বিংশতি অৱতাৰ বর্ণন' উল্লেখ কৰা "প্রথমে প্রণামো ব্রহ্ম ৰূপী সনাতন/সর্ব্ব অৱতাৰৰ কাৰণ নাৰায়ণ" পদফাঁকিত বেদান্তৰ ব্রহ্মক সর্বপ্রথমে প্রণাম জনাই অদ্বৈতবাদী ধাৰণা প্রকাশ কৰিছে। অৱশ্যে তাৰ লগে লগে অৱতাৰবাদো মানি লৈছে। অৱতাৰ মানেই সাকাৰ। এইটো বিশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ লক্ষণ। শংকৰদেৱৰ সাহিত্যৰ এই উদাহৰণৰ দ্বাৰা অৱশ্যে তেওঁক কোনো এটি দার্শনিক মতবাদৰ প্রচাৰক বুলি ক'ব নোৱাৰি। প্রকৃততে ভক্তিধর্ম প্রচাৰৰ বাবে ভাগৱত পুৰাণকে আদি কৰি বিভিন্ন পুৰাণৰ পৰা সংগ্রহ কৰা সমলৰ আধাৰত পদ ৰচনা কৰোঁতে বেদান্তৰ বিভিন্ন দার্শনিক মতবাদৰ লক্ষণ ইয়াত প্রকাশ পাইছে।

শুদ্ধ অন্তৰেৰে পৰমাত্মাৰ চিন্তা কৰিলে পৰমানন্দময় ব্রহ্মৰ কৰুণা লাভ কৰিব পাৰে। চিত্ত শুদ্ধিৰ একমাত্র উপায় হ'ল ভক্তি। মুঠতে ভক্তিৰ দ্বাৰা চিত্ত শুদ্ধ কৰি আত্মা-পৰমাত্মাৰ সম্পর্ক উপলব্ধি কৰিব পাৰি। অৱশ্যে এই ভক্তি অব্যভিচাৰী হোৱাটো প্রয়োজনীয়। অন্য দেৱ-দেৱীৰ পূজা উপাসনাই ভক্তিক ব্যভিচাৰী কৰিব পাৰে। সেয়েহে মহাপুৰুষীয়া ধর্মত নানা দেৱ-দেৱীৰ উপাসনাৰ পৰিৱর্তে নিষ্কাম, একনিষ্ঠ, উত্তম ভক্তিৰে এক ঈশ্বৰ বিষ্ণুৰ উপাসনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। শ্রীমদ্ভাগৱতৰ ২য় স্কন্ধত এই বিষয়ে এনেদৰে কোৱা হৈছে—

অন্য দেৱী-দেৱ নকৰিবা সেৱ।
গৃহো নপশিবা তাৰ।।
মূর্তিকো নচাইবা প্রসাদো নখাইবা।
ভক্তি হৈব ব্যভিচাৰ।।

মহাপুৰুষীয়া ধর্মত নিৰাকাৰ ঈশ্বৰৰ সাকাৰ ৰূপ সম্ভৱ নহয়। সেয়েহে এই ধর্মৰ ভক্তিৰ

নিবেদনৰ ক্ষেত্রত মূর্তি পূজাৰ স্থান নাই। এই প্রসংগত মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা'ৰ এফাঁকি পদৰ উল্লেখ কৰা হ'ল—

অব্যক্ত ঈশ্বৰ হৰি কিমতে পূজিবা তাঙ্ক
ব্যাপকত কিবা বিসর্জন।
এতাৱন্ত মূর্তিশূন্য কেনমতে চিন্তিবাহা
ৰাম বুলি শুদ্ধ কৰা মন।।

মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ভক্তি নিবেদনৰ ক্ষেত্রত চৈতন্য স্বৰূপ ঈশ্বৰ শ্রীকৃষ্ণৰ উপাসনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছে। মহাপুৰুষৰ মতে একমাত্র চৈতন্য স্বৰূপ ঈশ্বৰক বাদ দি জড় ৰূপী অন্যান্য দেৱ-দেৱীক উপাসনা কৰাটো অদৰকাৰী। সেয়েহে 'নাম ঘোষাত' কৈছে—

হৰিসে চৈতন্য আত্মা জ্ঞানময়
আৱৰে সমস্তে জড়।
বেদ-বেদান্তৰ সমস্ত শাস্ত্রৰ
এহিসে বিচাৰ বৰ।।
হে কৃষ্ণ তুমি মাত্র চৈতন্য স্বৰূপ নিত্য
সত্য শুদ্ধ জ্ঞান অখণ্ডিত।
আৱৰ যতেক ইটো তোমাৰ বিনোদ ৰূপ
চৰাচৰ মায়াৰ কল্পিত।।

মহাপুৰুষীয়া সাধন মার্গত নাম, দেৱ, গুৰু আৰু ভকত এই চাৰি বস্তুৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম। এই আটাইকেইটে ধর্ম, অর্থ, কাম আৰু মোক্ষ— এই চতুর্বর্গৰ লগত সম্পর্ক ৰক্ষা কৰে। মহাপুৰুষীয়া ভক্তিধর্মৰ প্রধান অঙ্গ হ'ল নাম। হৰিনাম শ্রৱণ-কীর্ত্তনেই জীৱৰ মুক্তি আৰু ভক্তি সাধনৰ একমাত্র পথ। সেয়েহে এই ধর্মত নামৰ গুৰুত্ব অধিক। মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা'ত নামৰ অভিব্যক্তি ঘটিছে—

ইটো কলি যুগে হৰি নামে সাৰ।
নাম বিনে ভকতৰ গতি নাই তাৰ।।

দেৱতা হ'ল জ্ঞানৰ প্রতীক আৰু এই জ্ঞানৰ বিকশিত ৰূপ। মহাপুৰুষীয়া একশৰণীয়া ধর্মত শ্রীকৃষ্ণই হ'ল একমাত্র উপাস্য দেৱতা। 'নামঘোষা'ত কৃষ্ণৰ পৰা বিকশিত হোৱা দেৱত্বৰ ধাৰণা এনেদৰে প্রকাশিত হৈছে—

কৃষ হেন শব্দ ইটো পৃথিৱীবাচক ভৈলা
ন-আনন্দৰ প্রকাশয়।
দুইৰো এক পদ ভৈলে পৰম ব্রহ্ম ৰূপ কৃষ্ণ
নাম আনন্দক মাত্র কয়।।

ভক্তিৰ গূঢ়তত্ত্ব বুজি পাবৰ বাবে সৎ, শাস্ত্রজ্ঞ আৰু উত্তম গুৰুৰ আৱশ্যক। মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ধর্ম সাধনৰ বাবে গুৰুৰ প্রয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰা হৈছে। কাৰণ গুৰু সেৱাৰ জৰিয়তেহে

হৰিৰ প্ৰতি ভক্তিৰ উদয় হয়। মহাপুৰুষীয়া সাহিত্যত ভক্তিতত্ত্ব প্ৰকাশক গ্ৰন্থ 'ভক্তি ৰত্নাৱলী'ত গুৰু সেৱাৰ প্ৰয়োজনীতা এনেদৰে প্ৰকাশ কৰা হৈছে—

ভক্তি জ্ঞান দাতা গুৰু বিনে সেৱা নাই।
কহিলোহো প্ৰতি প্ৰতি তোমাত বুজায়।।
ইসৱ ধৰ্মত তুষ্ট নুহিকো সিমত।
যেন তুষ্ট হওঁ মই গুৰু ভজনত।।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ সাধন মাৰ্গৰ এবিধ প্ৰধান বস্তু হ'ল ভকত। শংকৰদেৱৰ আদৰ্শমতে নৱবিধা ভক্তি সমন্বিতে ভগৱান কৃষ্ণৰ 'গুণ নাম' শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন কৰা লোককে 'ভকত' বোলে। গুণ অনুসৰি শংকৰদেৱে ভক্তিৰত্নাকৰ পুথিত উত্তম, মধ্যম আৰু অধম এই তিনি শ্ৰেণীৰ ভকতৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। এই ধৰ্মমাৰ্গ মতে ভকতৰ সঙ্গ ল'লে ঈশ্বৰক পাব পাৰি। মুক্তিকো বাঞ্ছা নকৰি ৰসময় ভক্তিৰে মাথো ভগৱানক ভক্তি নিবেদন কৰি পৰম সুখ লাভ কৰা ভকতৰ বিষয়ে মাধৱদেৱে নামঘোষাত এনেদৰে কৈছে—

মুক্তিতো নিস্পৃহ যিটো সেহি ভকতক নমো
ৰসময়ী মাগোহো ভকতি।
সমস্ত মস্তক মণি নিজ ভকতৰ বশ্য
ভজো হেন দেৱ যদুপতি।।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত জাত-পাত, উচ্চ-নীচ ভেদ ভাব নাই। এই ধৰ্মত ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত ব্ৰাহ্মণ, চণ্ডাল সকলোৰে সম অধিকাৰ। ইয়াত একান্ত শুদ্ধ চিত্তেৰে এক ঈশ্বৰক উপাসনা কৰাৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিয়া হয়—

কৃষ্ণৰ কথাত যিটো ৰসিক।
ব্ৰাহ্মণ জন্ম তাক লাগে কিক।।
স্মৰোক মাত্ৰ হৰি দিনে ৰাতি।
নবাছে ভকতি জাতি-অজাতি।। (পাষাণ্ড মাৰ্দন, কীৰ্ত্তন ঘোষা)

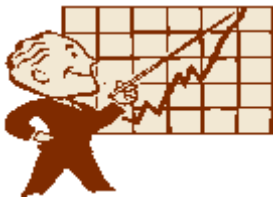
বিনয়, অহিংসা, দয়া, প্ৰেম, সহিষ্ণুতা আদি সৎ গুণ কৰ্ষণত গুৰুত্ব প্ৰদান মহাপুৰুষীয়া ভক্তিৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য। এনে গুণ আয়ত্ত কৰিব পাৰিলে ভগৱানৰ কৰুণা লাভ কৰিব পাৰি। মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তিৰ এই সাৰমৰ্ম 'কীৰ্ত্তন'ত পোৱা যায়—

মই সাধু ইটো চোৰ হেন লজ্জা এৰি।
কুকুৰ-শৃগাল-গৰ্দ্দভৰো আত্মাৰাম।
জানিয়া সৱাকো পৰি কৰিবা প্ৰণাম।।
.....
.....
সমস্ত প্ৰাণীক দেখিবাহা আত্মসম।
উপায় মধ্যত ইটো আতি মুখ্যতম।।

জানি থোৱা ভাল

মহাপুৰুষীয়া ধর্ম গীতাৰ একশৰণ মতবাদৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। গীতাৰ একশৰণ, ভাগৱতৰ সৎসংগ আৰু সহস্র নাম খণ্ড, পদ্ম পুৰাণৰ পৰা নাম, এই তিনিটা প্রধান অঙ্গৰ আধাৰত মহাপুৰুষীয়া ধর্মই পৰিপুষ্টি লাভ কৰিছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ ভক্তি সাধনত চাৰি বস্তুৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে চমুকৈ আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় ধর্ম সাধনাত ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্বৰ ভূমিকা উল্লেখযোগ্য। কর্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তি— ঈশ্বৰ প্রাপ্তিৰ এই চাৰিটা সাধন মার্গৰ ভিতৰত ভক্তি মার্গ তুলনামূলকভাৱে সহজ আৰু সুগম।
- বৈষ্ণৱ উপাসক নাৰদ, শাণ্ডিল্যকে প্রমুখ্য কৰি বিভিন্ন ভক্তিসূত্রত ঈশ্বৰৰ প্রতি ভক্তৰ অন্তৰত উদয় হোৱা পৰম প্রেম, পৰম অনুৰক্তি, কোনো ফল লাভৰ আশা নকৰাকৈ ঈশ্বক অবিৰত ভজনা কৰাকে ভক্তি বুলি কোৱা হয়। ভক্তিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে ভৌতিক জগতৰ পৰা মুক্তি অথবা জীৱিত অৱস্থাতে ভৌতিক মায়া মোহ আদি বান্ধোনৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰি পৰমাত্মাৰ লগত বিলীন হোৱা।
- ভক্তিৰ বিভিন্ন গুণ, স্বৰূপ, প্রকাৰ, নৱবিধা ভক্তি, ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠতা, একেশ্বৰবাদ, একশৰণৰ উপযোগীতা, গুৰু আৰু সৎসঙ্গৰ প্রয়োজনীয়তা আদি ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথা।
- ভক্তি প্রকৃততে ধর্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ বা মানসিক অৱস্থা। এই অৱস্থাৰ বিভিন্ন স্তৰ আছে। ইয়াৰ চৰম স্তৰত উপনীত হ'ব পৰাজনেই প্রকৃত ভক্ত। এই স্তৰত উপনীত হোৱাজনৰ ভেদাভেদ, কামনা-বাসনা আদি একো নাথাকে। আনকি মুক্তিৰো বাঞ্ছা নাথাকে।
- ভক্তিৰ চৰম স্তৰত উপনীত হ'বলৈ সাধকসকলে নবিধ ভক্তিৰ মাজেৰে স্তৰে স্তৰে গতি কৰিব লাগিব। শ্রীমদভাগৱত পুৰাণ আৰু অন্যান্য ভক্তি শাস্ত্রত উল্লেখ কৰা এই ন বিধ বা নৱবিধা ভক্তি হ'ল শ্রৱণ, কীর্ত্তন, স্মৰণ, পাদসেৱন, অর্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন।

- আত্মনিবেদন ভক্তিৰ চৰম অৱস্থা। এই চৰম অৱস্থাৰ নামেই একশৰণ বা শৰণাগতি। ভগৱানৰ চৰণত শৰণ লোৱাই ভক্তি। আত্মনিবেদন স্তৰত ভক্তই নিজৰ বিদ্যা, মান-অভিমান, দেহ-মন-আত্মা সকলো ভগৱানৰ চৰণত সমর্পণ কৰে।
- স্তৰ অনুযায়ী ভক্তিক পৰাভক্তি বা সাধ্যভক্তি আৰু গৌণী ভক্তি বা সাধন ভক্তি। সাধ্য ভক্তিত ভক্তই কামনা-বাসনা ত্যাগ কৰে আনকি মুক্তি সুখকো বাঞ্ছা নকৰে। গৌণী ভক্তিত উপাসক, উপাস্য, পূজা দ্রব্য, পূজা বিধি আৰু মন্ত্র-জপ এই পাঁচোটাৰ দ্বাৰা ভগৱানক উপাসনা কৰা হয়।
- উদ্দেশ্য আৰু গুণ অনুসৰি ভক্তিক মূলতঃ দুই শ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি— (১) সগুণ ভক্তি আৰু (২) নির্গুণ ভক্তি।
- সগুণ ভক্তি কামনাযুক্ত। এই ভক্তিত ভক্তই ব্রহ্মৰ সগুণ, সাকাৰ সবিশেষ ৰূপক পৰম সত্য ৰূপে স্বীকাৰ কৰি সগুণ ব্রহ্মৰ উপাসনাত ৰত হয়। সত্ব, ৰজঃ, তম গুণৰ আধাৰত সগুণ ভক্তিক সাত্ত্বিকী, ৰাজসী আৰু তামসী— এই তিনিটা স্তৰত ভাগ কৰা হয়।
- নির্গুণ ভক্তি নিষ্কাম ভক্তি। ইয়াত কামনা-বাসনাৰ স্থান নাই। আনকি এইবিধ ভক্তিত মুক্তিৰো কামনা কৰা নহয়। এইবিধ ভক্তিত ব্রহ্মৰ নির্গুণ, নিৰাকাৰ স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰা হয়। নির্গুণ ব্রহ্মক কোনো গুণ, চিহ্ন বা লক্ষ্যৰ দ্বাৰা বুজাব নোৱাৰি।
- নির্গুণ ভক্তিক জ্ঞানময়ী ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। কামনা-বাসনাৰ পৰা মুক্ত হৈ বিষ্ণুৰ জ্ঞান লাভ কৰিবৰ বাবে সাধকে নির্গুণ ভক্তিৰ সাধনাত ব্রতী হয় বাবেই ভক্তিমার্গীয় গ্রন্থত এইবিধ ভক্তিৰ নাম জ্ঞানময়ী ভক্তি। এই ভক্তিৰ দ্বাৰা বিষ্ণু জ্ঞান লাভ কৰিব পৰা যায়।
- মহাপুৰুষীয়া ধর্ম একেশ্বৰবাদৰ আধাৰত প্রতিষ্ঠিত। ই কৃষ্ণভক্তি প্রধান। কৃষ্ণই পৰম ব্রহ্ম, পৰমেশ্বৰ আৰু একমাত্র উপাস্য দেৱতা হিচাপে এই ধর্মত স্বীকৃতি লাভ কৰিছে। শ্রীকৃষ্ণত একশৰণ ভক্তিকেই জীৱৰ মুক্তিৰ একমাত্র উপায় হিচাপে বিবেচিত হৈছে।
- মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ ভক্তি হৈছে ৰসময়ী ভক্তি। এইবিধ ভক্তিত মুক্তি সুখৰ কামনা নকৰি মায়া-মমতা, দুখ-কষ্টৰ পৰা পৰিত্রাণ বিচাৰি ভগৱানৰ চৰণত আশ্রয় পাবৰ বাবেহে প্রার্থনা কৰা হয়। সেয়েহে এই ধর্মত ভক্তিক শ্রেষ্ঠ স্থান দিয়া হৈছে।
- মহাপুৰুষীয়া ধর্মত নৱবিধা ভক্তিৰ ভিতৰত শ্রৱণ-কীর্ত্তনক শ্রেষ্ঠ স্থান দিয়া হৈছে। তদুপৰি দাস্য আৰু বাৎসল্য ভক্তিৰ ওপৰতো বিশেষভাৱে গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছে।
- মহাপুৰুষজনাৰ দ্বাৰা প্রচাৰিত ধর্ম মূলতঃ শ্রীমদ্‌ভাগৱত কেন্দ্রিক শ্রীধৰ স্বামীৰ টীকা সম্বলিত ভাগৱতৰ তত্ত্বৰ ভেটিত অসমীয়া সমাজৰ উপযোগীকৈ শংকৰদেৱে বৈষ্ণৱ ধর্মমত জনসাধাৰণৰ মাজত প্রচাৰ কৰিছিল। ভাগৱত পুৰাণ যিহেতু বেদান্ত দর্শনৰ দ্বাৰা পৰিপুষ্ট। গতিকে শংকৰদেৱৰ ধর্মমতৰ মাজেৰেও বেদান্তৰ দার্শনিক সূত্রসমূহ প্রকাশিত হৈছে। অৱশ্যে শংকৰদেৱকে আদি কৰি বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ বেদান্ত দর্শন ব্যাখ্যা কৰাটো উদ্দেশ্য নাছিল।

- মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত অব্যভিচাৰী ভক্তিৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। অন্য দেৱ-দেৱীৰ পূজা উপাসনাই ভক্তিক ব্যভিচাৰী কৰিব পাৰে। সেয়েহে এই ধৰ্মত নানা দেৱ-দেৱীৰ উপাসনাৰ পৰিৱৰ্তে নিষ্কাম, একনিষ্ঠ উত্তম ভক্তিৰে এক ঈশ্বৰ বিষ্ণু বা কৃষ্ণৰ উপাসনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।
- মহাপুৰুষীয়া সাধন মাৰ্গত নাম, দেৱ, গুৰু আৰু ভকত— এই চাৰিবস্তুৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম।
- মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তি-আচৰণৰ ক্ষেত্ৰত সৎসঙ্গ বা হৰিভকত আৰু সৎগুৰুৰ প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰা হৈছে—
- বিনয়, অহিংসা, দয়া, প্ৰেম, সহিষ্ণুতা আদি সৎগুণ কৰ্ষণত গুৰুত্ব প্ৰদান মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তি উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্য।

১.৯ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। গোস্বামী, উপেন্দ্ৰ নাথ, (২০১৬) ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিধাৰা আৰু সন্তকাব্য, গুৱাহাটী ঃ মণিমানিক প্ৰকাশ।

২। গোস্বামী, মালিনী, (অনু), (২০০৫) ঃ শ্ৰীমদ্‌ভগৱদ্‌গীতা, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

৩। চৌধুৰী, মেদিনী, (২০০২) ঃ সৰ্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ মূল্যায়ন, গুৱাহাটী ঃ সুভদ্ৰা প্ৰকাশন।

৪। নাথ, প্ৰফুল্ল কুমাৰ, (২০১৭) ঃ ভক্তিমাৰ্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত এভুমুকি, গুৱাহাটী ঃ বিশাল প্ৰকাশন।

৫। বৰ্মন, শিৱনাথ, (২০০৮) ঃ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ কৃতি আৰু কৃতিত্ব, নগাঁও ঃ জাগৰণ সাহিত্য প্ৰকাশন।

৬। বায়ন, ভৱজিৎ, (২০১৬) ঃ সৰ্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন ঘোষা, গুৱাহাটী ঃ পাহি প্ৰকাশন।

৭। বেজবৰুৱা, লক্ষ্মীনাথ, (১৯৯০) ঃ তত্ত্বকথা, গুৱাহাটী ঃ লায়ৰ্ছ বুক ষ্টল।

৮। মজুমদাৰ, বিমল, (২০১১) ঃ ভক্তি সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

৯। শৰ্মা, কুসুম চন্দ্ৰ, (২০১৭) ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদ ঃ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ সাহিত্য আলোচনা, গুৱাহাটী ঃ বান্ধৱ।

১০। শৰ্মা, তীৰ্থনাথ, (২০১৭) ঃ ভক্তিবাদ, গুৱাহাটী ঃ অসম প্ৰকাশন পৰিষদ।

১১। শৰ্মা, নবীন চন্দ্ৰ (সম্পাদক), (২০০৭) ঃ শ্ৰীমদ্ভাগৱত, গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্ৰকাশন।

১.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শাণ্ডিল্য আৰু নাৰদৰ 'ভক্তিসূত্র', নাৰদৰ 'পাঞ্চৰাত্র', উপনিষদ, ব্রহ্মসূত্র ভাষ্য, ভগৱদ্‌গীতা, ভাগৱত, বেদব্যাস, গর্গঋষি, আচার্য্য কপিল, শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ আদিৰ ভক্তি সম্পর্কীয় ব্যাখ্যা....ঈশ্বৰৰ প্রতি ভক্তৰ অন্তৰত উদয় হোৱা প্রেম, অনুৰক্তি, ...ভক্তিৰ লক্ষ্য, ভক্তি শব্দৰ আদিৰ চমু আলোচনা।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নাৰদ, শাণ্ডিল্যৰ ভক্তিসূত্রৰ ভক্তিৰ ব্যাখ্যা,..... নৱবিধা ভক্তিৰ পৰিচয়,.....ভক্তিত ভাবৰ স্থান..... ভক্তিৰ ক্ষেত্রত জাতি, ধর্ম, বর্ণৰ প্রভেদহীনতা..... সৎগুৰু আৰু সৎসঙ্গৰ প্রয়োজনীয়াত,.....ভক্তিৰ মুক্তিৰ স্থান সম্পর্কে চমু আলোচনা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ..... সাত্ত্বিকী, ৰাজসী, তামসী ভক্তিৰ উদাহৰণসহ চমু আলোচনা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ তাত্ত্বিক দৃষ্টিত নির্গুণ ভক্তিৰ সম্পর্ক,.....এই ভক্তিত কামনা, বাসনা, মুক্তিৰ স্থান..... নির্গুণ ভক্তি সাধকৰ-পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ উপলব্ধি.... নির্গুণ ভক্তিত সগুণ উপাসনাৰ আৱশ্যকতা..... শংকৰদেৱৰ একাদশ স্কন্ধ পদ ভাগৱতত এইবিধ ভক্তিৰ স্বৰূপ বর্ণনা চমুকৈ আলোচনা।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ পৰিচয়..... এই ধর্মত নাম, দেৱ, গুৰু আৰু ভকত এই চাৰিবস্তুৰ ধাৰণা উদাহৰণ সহ চমু আলোচনা কৰিব লাগিব।

১.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ ভক্তিৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰি ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্পর্কে এটি চমু আলোচনা দাঙি ধৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ নৱবিধা ভক্তি বুলিলে কি বুজে? নৱবিধা ভক্তিৰ স্বৰূপ চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ গুণ আৰু উদ্দেশ্য অনুসৰি ভক্তিক কি কি ভাগত ভাগ কৰিব? প্রতিটো ভাগৰ চমু পৰিচয় লিখক।

প্রশ্ন ৪ ঃ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ সম্পর্কে এটি প্রৱন্ধ প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ নির্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ সম্পর্কে এটি আলোচনা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ৬ ঃ মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ কেনেদৰে প্রকাশিত হৈছে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***